

Vilde Ryen Ystad

## «Ingen i verden har lov til at gjøre med sit, hvad han vil»

En nærlesning av Bjørnstjerne Bjørnsons drama *Over Ævne. Andet stykke*

Masteroppgave i Norskdidaktikk 5.-10.

Veileder: Ann Sylvi Larsen og Beret Wicklund

Mai 2019



## Sammendrag

Litteraturen har tradisjonelt hatt stor plass i norskfaget. I prosessen fra å ha som hovedoppgave å videreføre tradisjon og fellesskap til å bli en kilde til individets utvikling av grunnleggende ferdigheter, har særlig den eldre litteraturen mistet noe av sin rolle. På bakgrunn av dette har jeg valgt å vise aktualiseringspotensiale som kan ligge i en eldre tekst. Det har jeg gjort ved å nærlese Bjørnstjerne Bjørnsons drama *Over ævne. Andet stykke* (1895). Teksten er en av mange som tilsynelatende har mistet sin aktualitet. Det kan henge sammen med at den er sterkt knyttet til sin samtids sosiale og politiske kontekst, men teksten tematiserer også mer eksistensiell problematikk. Min problemstilling er «Hvordan kommer hybris-tematikken fram i Bjørnstjerne Bjørnsons drama *Over Ævne. Andet stykke* (1895) og hvordan kan stykket aktualiseres i lys av dagens samfunnsproblematikk?».

Mennesket tendens til å handle uklokt og trå over moralske grenser ut fra en ide om egen uovervinnelighet, gjennomsyrrer dramaet som helhet. I en didaktisk sammenheng har jeg drøftet hvordan teksten diskuterer dagsaktuell problematikk knyttet til terrorisme og mediemakt. For å gripe kompleksiteten i dramaet har jeg benyttet meg av nyhistoristisk teori og hermeneutikk. På den måten har jeg lest teksten både ut fra den historiske konteksten den ble skapt i, og ut fra egen forståelseshorisont. Jeg har også gjort rede for didaktiske sider ved emnet. Norskfaget skal bidra til elevenes evne til tolkning, til å forstå ulike kulturer og til kritisk tenkning. Lesning, tolkning og søken etter ny mening i litteratur kan være med å bidra til danning.



## Abstract

Traditionally, literature has been given an important role in Norwegian language education. The subject's role has gradually changed from that of focusing on the transfer of tradition and sense of community towards becoming a source of developing basic skills for each individual student. A side effect of this process is that the role of older literature in particular has diminished. On this basis, I have decided to demonstrate the potential of relevance that can be found in older texts. I have done this through a close reading of *Over ævne. Andet stykke*, (Beyond Human Power – II) (1895) by Bjørnstjerne Bjørnson. This text is one of many that seemingly have lost their relevance. This could be because it is closely connected to the social and political context of its time. However, the text also raises more existential issues.

My thesis is «What role does the theme of hubris play in *Over ævne. Andet stykke*, (Beyond Human Power – II) by Bjørnstjerne Bjørnson and how can this play be made more relevant in light of current social issues?». Man's tendency to act foolishly and overstep moral boundaries due to an idea of one's own infallibility permeates this drama. In the context of education, I have discussed how this text approaches current issues connected to terrorism and the power of the media. To approach the complexity of this play, I have made use of the theories of New Historicism and Hermeneutics. This way, I have read the text both from the historical context in which it was created and from my own background. I have also presented educational aspects of this topic. The subject of the Norwegian Language should help the students to improve their ability to interpret texts, understand different cultures and to improve their critical thinking. Reading, interpretation and the search for new meaning in literature can contribute to personal development.



## Forord

Arbeidet med denne oppgaven har vært en givende og spennende reise. Den har gitt meg utfordringer og mestringer som jeg ikke hadde oppnådd på noen annen måte. Å se på teksten fra ulike perspektiv for å se de ulike tendensene stykket fremmer, har vært en langvarig og givende prosess. Ikke minst har denne oppgaven gitt meg et innblikk i Bjørnstjerne Bjørnsons berikende forfatterskap og hans evne til å skape verdifull litteratur.

Jeg vil takke mine veiledere Ann Sylvi Larsen og Beret Wicklund som, med sin interesse og kunnskap, har bidratt i mitt arbeid fra dag en. Dere har vært til stor hjelp og motivasjon. Takk til alle medstudenter som til enhver tid har gitt motivasjon, glede og trøst. Takk til pappa som alltid er til stede for gode tips og støtte.

Til slutt vil jeg takke mamma for hjelpen hun har gitt meg, ikke bare med masteren, men gjennom alle mine år som student. Tusen takk for at du har vært der både i oppturer og nedturer. Uten deg hadde ingenting av dette vært mulig.





Ak, kunde man glæde hvert eneste hjærte,  
befri enhver fra alverdens smærte.  
Når alt blev rent som snehvide,  
vel ingen mer måtte lide.

Nu månen i sit mystiske skjær  
ler og ber,  
ber at ingen en annen til doms bør stævne,  
*ti livet for enhver*  
*var, er og blir over ævne*

Bjørnstjerne Bjørnson

## Innholdsfortegnelse

<b>Figurer:</b> .....	<b>xiv</b>
<b>1.0 Innledning</b> .....	<b>1</b>
1.1 Det norskfaglige perspektivet.....	2
1.2 Framgangsmåte.....	3
1.3 En introduksjon av <i>Over Ævne. Andet stykke</i> .....	4
1.4 Oppbygging av oppgaven .....	5
<b>2.0 Bjørnsons forfatterskap og samtid</b> .....	<b>7</b>
2.2 Bjørnstjerne Bjørnsons forfatterskap .....	8
2.3 Samtidens politikk og poetokratiet .....	10
2.4 Hvorfor lese <i>Over ævne. Andet stykke</i> i lys av politikk og samfunn?.....	11
2.5 Framtidsoptimismen i stykket.....	13
<b>3.0 Resepsjon- og forskningshistorie</b> .....	<b>15</b>
3.1 Tidligere forskning på stykket .....	15
3.2 Verkets mottakelse og resepsjon i Norge.....	15
3.4 Verkets mottakelse og resepsjon i Europa.....	18
3.5 Nyere oppsetninger av <i>Over Ævne. Andet stykke</i> .....	20
<b>4.0 Teori og metode</b> .....	<b>23</b>
4.1 Nyhistorisme.....	23
4.2 Hermeneutikk .....	25
4.3 Jauss og forventingshorisonten .....	26
4.4 Dramateori.....	27
<b>5.0 Nærlesning av <i>Over ævne. Andet stykke</i></b> .....	<b>31</b>
5.1 Presentasjon av stykket.....	31
5.2 Stykkets karakterer .....	33
5.3 Å gå over evne.....	34
5.3.1 Det overnaturlige og det naturlige .....	35
5.4 De ulike karakterenes over evne-handlinger .....	36
5.4.1 Elias og martyrens religion.....	36
5.4.2 Halden og det underliggende plottet.....	41
5.4.3 Bratts overmøte og nederlag .....	42
5.4.4 Elias, Bratt og Haldens skjulte samarbeid.....	46
5.4.5 Holger og herreblodet .....	46

5.4.6 Rakel – «jeg vil være bare, bare god».....	49
5.4.7 Credo, Spera og framtidsoptimismen .....	53
5.4.8 De politiske skikkelsenes betydning i stykket.....	55
5.5 <i>Tekstens norm</i> .....	59
<b>6.0 Didaktiske implikasjoner .....</b>	<b>63</b>
6.1 <i>Terror og medias samhandling</i> .....	64
6.2 <i>Hvordan bruke stykket i klasserommet?</i> .....	66
<b>7.0 Oppsummering og avsluttende refleksjon .....</b>	<b>71</b>
<b>Referanseliste.....</b>	<b>73</b>

Figurer:

Figur 1 .....	69
Figur 2 .....	69
Figur 3 .....	70
Figur 4 .....	70

## 1.0 Innledning

Litteraturen har tradisjonelt hatt stor plass i norskfaget. Formålet med litteraturundervisningen har endret seg fra å være en sentral del av vår nasjonsbygging og videreføring av tradisjoner, til å bli en kilde til individets utvikling av ulike grunnleggende ferdigheter. Det er tydelig at litteraturen, og spesielt den eldre, har mistet mye av sin plass. Da Kunnskapsløftet ble innført i 2006 forsvant de bestemte litterære verkene som tidligere hadde vært oppført som nødvendige å gå igjennom, og i den nye læreplanen som innføres i 2020, kan det virke som om den eldre litteraturen svekkes ytterligere. På denne bakgrunnen har jeg i min master tatt for meg hvordan klassisk litteratur kan revitaliseres og brukes i skolen, og har valgt å ta for meg dramaet *Over Ævne. Andet stykke* (1895) av Bjørnstjerne Bjørnson. Min problemstilling er: «Hvordan kommer hybris-tematikken<sup>1</sup> fram i dramaet *Over Ævne. Andet stykke* og hvordan kan stykket aktualiseres i lys av dagens samfunnsproblematikk?».

Det er flere grunner til at jeg har valgt ta utgangspunkt i akkurat denne teksten. Egeninteresse er et viktig argument siden det er et drama som på flere måter har truffet min interesse, og fordi det er et drama som har både estetisk verdi og et stort aktualiseringspotensial. Dramaet kan bidra til å gi leseren innblikk i både fortidens og samtidens konflikter, men også i ulike verdi- og virkelighetsoppfatninger. Det kan også, etter mitt syn, bidra til elevenes danning og utvikling av forståelse for aktuelle problemstillinger samfunnet i dag står ovenfor. Det å gjøre en nærlesning av en tekst som ikke er lett tilgjengelig, gjør det å arbeide med oppgaven ekstra spennende. Stykkets verdi henger både sammen med tiden det ble skapt i, tematikken og i den estetiske kvaliteten. Teksten tar for seg klassekonflikten i 1800-tallets Europa. I dramaet presenteres konfliktene som oppstår i kjølvannet av den nye, underprivilegerte arbeiderklassens framvekst, men også hvordan menneskets i visse situasjoner kan ha et behov for å legitimere bruken av terror. I dramaet får disse temaene sitt skjønnlitterære uttrykk.

Motivasjonen for arbeidet er ønsket om å beholde eldre litteratur i skolen, blant annet ved å aktualisere tekstene. Det er flere argumenter som bygger opp behovet for den eldre litteraturens plass i skolen. I formålsparagrafen i Opplæringsloven står det at skolen skal videreføre «verdiar

---

<sup>1</sup> Hybris brukes når et menneske strekker seg over de gudgitte grensene for hva et menneske har rett til, og er i stand til å oppnå. Det betegner mennesker som er fylt av overmot eller hovmod, og som derfor kan utføre katastrofale handlinger. Sagt på en annen måte betegner hybris menneskets tendens til å handle uklokt og trå over moralske grenser ut fra en idé om egen uovervinnelighet (Lothe, Refsum, & Solberg, 2007, s. 90).

i kristen og humanistisk arv og tradisjon, slik som respekt for menneskeverdet og naturen, på åndsfridom, nestekjærleik, tilgjeving, likeverd og solidaritet, verdiar som òg kjem til uttrykk i ulike religionar og livssyn og som er forankra i menneskerettane». Skolen skal også «fremje demokrati, likestilling og vitskapleg tenkjemåte» (1998, §1-1). Disse elementene finner jeg verdt å nevne, fordi stykket fremmer flere av de ulike verdiene opplæringsloven vektlegger. Dramaet tematiserer dessuten grunnleggende problematikk som til all tid vil eksistere blant mennesker. Å lese eldre litteratur ut fra ulike perspektiver vil være med å utvikle elevenes dannelse, gjennom å styrke evnen til å kunne sette seg inn i ukjente forestillingsverdener.

### 1.1 Det norskfaglige perspektivet

Begrepet *danning* er et sentralt og overordnet mål i vårt utdanningssystem. Jeg vil nå avklare dannelsesbegrepet, og se nærmere på hvilken rolle det har i norskfaget. Laila Aase (2005) definerer danning som «en sosialiseringssprosess som fører til at man forstår, behersker og kan delta i vanlige, oppvurderte kulturformer. Dette innebærer både tenkemåte, handlingspotensial og kunnskaper innenfor et bredt og variert felt» (s. 17). Norskfaget er sentralt i utviklingen av elevenes dannelse. Det skal være med å bidra til elevenes tenkemåte, mulighet for å tolke, forståelse for ulike kulturer og deres evne til kritisk tenkning. Lesning, tolkning og søken etter ny mening i litteratur kan være med å bidra til danning.

I den nye læreplanen kan man også finne lignende ideer om hvordan lesning av tekst kan være med å utvikle elevenes perspektiv og berike deres forståelse. Dette kommer fram i et av den nye læreplanens kjerneelement for norskfaget, *Tekst i kontekst*: «Elevene skal lese tekster for å oppleve, bli engasjert, undre seg, lære og få innsikt i andre menneskers tanker og livsbetingelser (...) Tekstene skal knyttes både til kulturhistorisk kontekst og til elevenes egen samtid» (Utdanningsdirektoratet, 2019). Denne utviklingen som litteraturen kan bidra med er sentral for elevenes dannelse. Litteratur er med å utvikle elevenes evne til refleksjon, kritisk tenkning og forståelse for sin egen og fremmede livsverdener.

Arbeid med litteratur skal gi elevene mulighet til å være i konstant dialog med både seg selv og sin omverden. I en artikkel i Aftenposten fra 2018, forsvarer litteraturviteren Toril Moi humaniora, og med det, litteraturens plass i vårt samfunn. Hun argumenterer med at de humanistiske fagene er menneskenes historiske hukommelse, som skaper en bevissthet om hvor man kommer fra og hvem man er. Moi beskriver humaniora som et «samfunns selvrefleksjon og ettertenksomhet. Uten humaniora vil samfunnet ikke bli noe annet enn et hukommelsesløst,

byråkratisk teknokrati der ingen lenger spør om enkeltmenneskets erfaringer, eller bekymrer seg om verdier og mening» (2018). Litteratur fra Voluspå til dagens ungdomslitteratur, kan være med på å gi elevene forståelse for hva det vil si å være menneske, både i dag og i vår fortid. Det er behov for slik forståelse for å kunne delta i samfunnet. All litteratur, og da spesielt litteratur som kan virke som fremmed, kan øve elevene til å skape kunnskap og forståelse for det uforståelige. Det finnes en oppfatning av at noe litteratur har større verdi enn annen litteratur, og det er ofte fast bestemt hvilken litteratur dette gjelder. Det er ikke lenger en litterær kanon i norskfaget, men visse verk står fortsatt igjen i det man kan kalle for vår *uformelle* kanon, forfattere og verk som Ibsens *Et Dukkehjem*, Aleksander Kiellands *Karen* og Sigrid Undsets *Kristin Lavransdatter*. Det er derfor lett å overse den eldre litteraturen som ikke har plass blant disse verkene. Det er dessverre en realitet at heller ikke disse tekstene får stor plass i skolen i dag. For å kunne ivareta den eldre litteraturen er det viktig å gjøre elevene i stand til å lese litteratur og se tekstene ut fra nye perspektiver, noe som også vil være et bidrag til elevenes dannelse.

## 1.2 Framgangsmåte

*Over ævne. Andet stykke* er et drama fylt av politikk, handlinger og symbolikk, som er sterkt knyttet til sin samtid. Jeg ønsker å se på dramaet i et dagsaktuelt perspektiv, men også i et mer eksistensielt perspektiv. Min tenkning er at dette stykket fremdeles kan oppfattes som aktuelt.

På grunn av tematikken og aktualiseringsperspektivet, har jeg valgt å benytte meg av et nyhistoristisk perspektiv i min nærlesning. Gjennom dette perspektivet vil jeg se nærmere på samfunnet verket ble skapt i. Jeg har valgt å benytte meg av utvalgte brev og taler fra Bjørnson, siden han selv var en svært aktiv samfunnsdebattant i tillegg til at han lot samfunnsengasjementet få kunstneriske uttrykk. Det er vanskelig å se bort fra Bjørnsons posisjon i samtiden i møte med stykket, selv om det ikke vil bli sterkt vektlagt i selve analysen.

Tittelen, *Over Ævne. Andet stykke*, viser til hybrisbegrepet. Det er snakk om menneskets behov for å bruke styrke og makt for å oppnå sine mål, og dermed bryte moralske grenser ut fra en idé om egen uovervinnelighet. Behovet mennesker kan ha for å gå over sine evner, er noe som finnes i mange av vår tids konflikter. Hybris-tematikken er det overordnede temaet i stykket. En annen viktig problematikk er menneskers ulike forståelse av konfliktløsning, dette kommer slik som hybris-tematikken, fram gjennom de ulike karakterenes handlinger og verdiene som ligger under. I tillegg har jeg valgt to ulike motiver som jeg vil belyse i mitt arbeid: Media og

terror. Begge disse motivene gjelder stykkets aktualitet. Tenkningen min har vært at jeg gjennom arbeidet med stykket, skal kunne utarbeide en tolkning av disse motivene, som et alternativ til å se på stykket som utdatert og lite betydningsfullt i vår samtid. Stykket kan oppfattes som imponerende framtidsrettet, med tanke på hvilke motiver som blir behandlet og hvilken norm teksten fremmer. Det framhever ikke bare den eksistensielle over evne-tenkningen, men også terrorhandlinger og medias makt.

### 1.3 En introduksjon av *Over Ævne. Andet stykke*

*Over Ævne. Andet stykke* er en tragedie i fire akter som ble gitt ut i 1895 av Bjørnstjerne Bjørnson. Det er et realistisk samtidsdrama med noe preg av symboldrama. I eksposisjonen møter leseren et sterkt klassesdelt samfunn, der arbeiderklassen er preget av død, nød, alkoholmisbruk og prostitusjon, mens bedriftseieren er preget av privilegiene de har. Den innledende sideteksten beskriver stedet hvor arbeiderene bor, det er en mørk dal der solen aldri skinner, og gir det navnet «Helvede». Det skaper en sterk kontrast til overklassen og arbeidsgiverne som bor oppe i sollyset.

Stykket ble skrevet i en tid da Europa var preget av konflikter mellom ulike samfunnsklasser. Konfliktene var et resultat av samfunnsendringene som industrialiseringen førte med seg. Den overordnede handlingen tar for seg arbeidernes kamp mot bedriftseierne. Arbeiderne har gått ut i streik for å oppnå bedre arbeidsforhold. Teksten handler om opprettelsen av en landsomfattende arbeiderforening i Norge, som en av de mest betydningsfulle karakterene i stykket, Bratt, er leder for. Han fremmer sitt budskap gjennom lange taler og skaper opprør blant arbeiderne. Spesielt karakteren Elias, som kan oppfattes som hovedpersonen i stykket, har latt seg påvirke av Bratts store ord om rettferdighet og frihet. Leseren blir vitne til hvordan Elias blir radikalisert. Elias er overbevist om at bruk av vold er det eneste middelet for å få bedriftseierne til å høre. Han sprenger borgen hvor landets bedriftseiere er samlet for å møte motstanden blant arbeiderne. Terrorhandlingen som Elias begår fører til massedød der bare bedriftseieren Holger overlever.

I deler av stykket, spesielt i den siste scenen, skifter dramaet fra å være et realistisk samfunnsdrama til å bli et symboldrama. Elias' søster, Rakel og to barn, Credo og Spera, uttrykker i denne scenen hvilke endringer som må gjøres for å bevare fred og framgang. De avsluttende ordene i stykket legger vekt på hvordan mennesket må ha tro på tilgivelse og



vitenskap. Stykket uttrykker fremtidsoptimisme, og troen på at forsoning, vitenskap og utvikling skal føre med seg forbedringer. Stykket fremmer ulike politiske holdninger, fra middelalderske holdninger om at noen er født for å styre, til nye demokratisk tanker som vektlegger flertallets makt.

Alle de ulike holdningene som kommer til uttrykk, skaper et svært komplekst inntrykk av hva tekstens norm er. Gjennom den tvetydige blandingen av realisme og idealisme i teksten, blir leseren møtt med både politiske, rasjonelle og eksistensielle tenkemåter. Det er flere av karakterene som i løpet av dramaet kan oppfattes som forfatterens talerør, og de kan til tider stå for svært ulike holdninger. Dette gjør at tekstens tendens blir mangetydig, og vanskelig å tolke seg fram til. Ideen om å gå over sine menneskelige evner, som min analyse skal vektlegge, er gjennomgående i hele teksten. Den preger både de samfunnskritiske og eksistensielle delene av dramaet.

#### 1.4 Oppbygging av oppgaven

I neste kapittel setter jeg Bjørnsons forfatterskap og samtid i sammenheng med *Over ævne. Andet stykke*. Jeg vil se på resepsjonen av stykket og hvordan det har blitt behandlet i litteraturhistorien. Videre vil jeg gå nærmere inn på teorien jeg har tatt i bruk i min analyse. Jeg vil redegjøre for mitt nyhistoristiske perspektiv, hermeneutikk og tolkning og dramateorien som ligger til grunn for analysen min. I nærlesningen vil jeg drøfte hva som ligger i over-evnebegrepet, og hvordan det kommer til uttrykk gjennom de enkelte karakterene i dramaet. Jeg vil vise hvordan hybris-tematikken er overordnet, ettersom den gjennomsyrrer både den politiske, sosiale og den eksistensielle tematikken. Hybris-tematikken kommer like mye til uttrykk gjennom den politiske og sosiale debatten stykket fremmer, som den eksistensielle. I den didaktiske delen av oppgaven vil jeg fokusere på de to ulike motivene *terror* og *media*, og hvordan de kan være med å styrke aktualiteten ved stykket. Jeg vil også ta for meg noen mer konkrete måter å bruke teksten i klasserommet. Til slutt vil jeg se tilbake på problemstillingen min, og hva jeg har kommet fram til, før jeg kommer med avsluttende refleksjoner.



## 2.0 Bjørnsons forfatterskap og samtid

Før jeg går nærmere inn på fagstoffet jeg har benyttet meg av i mitt arbeid, er det visse forhold som må avklares. Min problemstilling er todelt, og i den delen som fokuserer på tematikk og verdier, undersøker jeg hvordan over-evne-problematikken kommer til uttrykk. For å få en utvidet forståelse for *Over Ævne. Andet stykke*, er det viktig å sette seg inn i tekstens samtid. Forfatteren var sterkt preget av ulike kulturelle strømninger og samtidens politiske debatt. I min oppgave er dette historiske perspektivet sentralt. Med mitt nyhistoristiske perspektiv på stykket, har jeg valgt å gi noe plass til en framstilling der sammenhengen mellom Bjørnsons samtid og hans verk blir forsøkt klargjort. Jeg mener det er meningsfullt å se på den historiske konteksten og sammenhengen dette stykket ble skapt i. Bjørnson var en sterk samfunnsdebattant som lot sin litteratur påvirke av samtiden. Konfliktene og debatten som preget det politiske Norge er en svært tydelig referanse i teksten. Det nyhistoristiske perspektivet kan bidra med ulike innfallsvinkler, både nykritisk nærlesning, kontekstbasert tenkning og min egen forståelse og forventningshorisont vil prege analysen.

Jeg har benyttet meg av flere kilder i min forskning, hvor noen er viktigere og mer brukt enn andre. Litteraturhistorikeren og redaktøren Gerhard Gran (1856-1925) var i sin tid det man kan kalle en Bjørnson-ekspert. Gjennom Bjørnsons virketid skrev Gran et betydelig antall artikler, anmeldelser og bøker om Bjørnson og hans litterære arbeid. Jeg har benyttet meg av anmeldelsen hans av dramaet, *Over ævne. 2det stykke* som ble publisert i *Samtiden* i 1895 og boka *Nordmænd i det 19de aarhundre III* som han utga i 1914. I disse tekstene viser Gran Bjørnsons betydningsfulle rolle i samtiden, og hvordan *Over ævne. Andet stykke* ble mottatt. I anmeldelsen av stykket gir han en analyse av sammenhengen mellom stykket og den historiske konteksten det er en del av. Det er spennende og meningsfullt å få inntrykk av samtidens reaksjon på stykket. Den store litteraturhistorikeren Francis Bull (1887-1974) deltok også i diskusjonen rundt Bjørnsons forfatterskap. Hans bøker *Bjørnstjerne Bjørnson* første gang utgitt i 1923<sup>2</sup> og *Norges litteratur: fra februarrevolusjonen til første verdenskrig* utgitt i 1963, gir et innblikk i det historiske ved Bjørnson og hans litteratur. Samtidig gir den et annerledes perspektiv enn Grans, ettersom framstillingen er skrevet neste 30 år etter stykket ble gitt ut. Avstanden til Bjørnsons liv kan skape en annen forståelse. Gjennom Gran og Bull får man et tydelig historisk-biografisk perspektiv på stykket.

---

<sup>2</sup> Jeg har brukt versjonen fra 1982 og vil i oppgaven henvis til boka som: (Bull, 1923/1982).

Av nyere forskning har jeg valgt å benytte meg av litteraturviteren Per Thomas Andersens bok *Norges litteraturhistorie*, utgitt i 2012. Gjennom den får leseren en god forståelse for Bjørnsons forfatterskap. Den gir et godt grunnlag for å se nærmere på hvilken plass forfatteren hadde i sin virketid, og hvilken posisjon han har i dag. Ved å bruke Petter Aaslestad's kapittel om Bjørnstjerne Bjørnson i *Den Norske litterære kanon: 1700-1900* utgitt 2009 og kapittelet *Kosmopolitisme i Bjørnsons Over Ævne II og Mary* i boka *Den engasjerte kosmopolitt. Nye Bjørnson-studier* fra 2013, har jeg fått en nærmere forståelse for hvordan man kan arbeide med Bjørnsons litteratur. Aaslestad hevder at man i arbeid med Bjørnsons tekster må ha en annen innstilling enn den som er på leting etter evig aktuell og universell tematikk, teksten må leses i sin historiske kontekst. Den samme tenkningen finnes hos litteraturviteren Frode Helmich Pedersen, i hans bok *Bjørnstjerne Bjørnsons samtidsdrama* fra 2017. Der går han nærmere inn i flere av Bjørnsons samtidsdrama, og gir et overblikk over de enkelte dramaenes betydning i samtiden. Boka gir leseren en god forståelse av hvordan og hvorfor ingen annen norsk forfatter hadde så stor plass i den norske litterære offentligheten som Bjørnson. I et eget kapittel tar han for seg *Over Ævne. Andet stykke*, og hvordan det ble mottatt i samtiden, og handlingen og tematikken som finnes i stykket. Han gir også plass til selve over-evne-ideen og hvordan den uttrykkes gjennom de enkelte karakterene i stykket. Pedersen har vært en sentral kilde i min forskning.

## 2.2 Bjørnstjerne Bjørnsons forfatterskap

Bjørnstjerne Bjørnson (1832-1910) stilte seg gjennom sin litteratur mellom den konservative embetspolitikken og den radikale venstresiden. Ettersom han var sterkt politisk engasjert og etter hvert skrev samfunnskritiske tekster, er det helt naturlig at han lot sitt eget liv få stor plass i forfatterskapet. Per Thomas Andersen (2012) hevder at Bjørnson kan betraktes som den forfatteren som har hatt størst betydning for vårt lands utvikling uten å ha en offisiell politisk maktposisjon. Selv om han er en av tre norske forfattere som er blitt tildelt Nobelprisen i litteratur, kanskje den største ærestittelen en forfatter kan få, har han mistet sin plass i litteraturverdenen (s. 226).

Bjørnsons tidlige diktning var betydningsfull i norsk nasjonsbygging på 1800-tallet. Forfatterens stilmessige utvikling var bred og tok ulike retninger. Han startet med romantikkens nasjonsbyggingsprosjekt forent med et positivistisk og grundtvigiansk kristendomssyn. Gjennom sin nasjonalromantiske diktning, som i debutteksten, dramaet fra *Mellom slagene* (1859), framstiller han nordmannen som sterk og intelligent, og idealiserer den norske bonden.

Han fortsatte idealiseringen av norsk bondemiljø i sine bondefortellinger, helt i tråd med nasjonalromantikkens idé. I 1857 ga han ut det epokegjørende verket *Synnøve Solbakken*. Det skulle vise seg å bli et viktig bidrag til det moderne gjennombruddet (Andersen, 2012, s. 229). Gerhard Gran vektlegger Bjørnsons ønske om, gjennom sine bondefortellinger, å oppfordre bøndene til å delta i samfunnsutviklingen, og skriver hvordan forfatteren betraktet disse tekstene som «indlæg i en social og politisk bevægelse; ved at aabenbare bønderne for dem selv vilde han vække dem til selvbevidsthed og gjøre dem istand til at indtage den plads i vort offentlige liv» (1914, s. 313). Bjørnson ønsket å skape samfunnsendring gjennom litteraturen. Han følger opp med flere bondefortellinger, *Arne* (1856), *En glad gut* (1860) og novellen *Faderen* (1860). De faller inn under epoken som i etterkant har blitt beskrevet som poetisk realisme, og som markerer overgangen mellom romantikk og realisme.

På 1870-tallet ble Bjørnsons nasjonalromantiske holdninger radikalisert og han brøt med kristendommen som tidligere hadde hatt stor plass i hans diktning. Han lot seg sterkt inspirere av darwinismen og ga venstrepolitikken plass i sitt forfatterskap (Andersen, 2012, s. 228). Dette kommer tydelig fram i hans realistiske dramaer *En Falitt* (1875), *Redaktøren* (1875) og *En Hanske* (1883), som alle tar opp aktuell samtidsproblematikk som moralske spørsmål rundt forretningsdrift og politikk, og kvinnes kamp for likestilling. Bjørnson var også blant de sterkeste forkjemperne for unionsoppløsningen, men han tok til seg nye strømninger, og tidlig på 1890-tallet gikk han inn for en forsoning i Skandinavias unionspolitikk. Han hadde sterke holdninger og støttet både 1800-tallets kvinnesak og språkdebatt, og mot slutten av sitt liv lot han det internasjonale fredsarbeidet inspirere i både sitt politiske og estetiske arbeid (Andersen, 2012, s. 228). Denne inspirasjonen for fredsarbeid finnes i *Over Ævne. Andet stykke*, som tar opp tenkningen om hvordan man skal oppnå et fredelig samarbeid mellom grupper med ulike intensjoner. *Over Ævne. Andet stykke* tar for seg en kombinasjon av politiske og dypt etiske spørsmål. Gjennom de store endringene Bjørnson gikk gjennom, både personlig og litterært, kan han leses som et menneske som lot seg påvirke av omverdenen. Han var villig til å møte og høre andre menneskers meninger, og heller ikke fremmed for å forandre sine egne. Noe som også kommer til syne i hans religiøse utvikling. Likevel er det liten tvil om at han sto fast på det han mente var riktig, og det er godt kjent at han ikke var redd for å provosere sine motstandere.

På grunn av Bjørnsons fokus på dikteren viktigste oppgave, som ifølge ham var «ansvarlighed, som kunstneren i kraft av sitt klare syn skulde følge frem for nogen annen», ble hans

forfatterskap og verk heller knyttet opp mot et moralsk perspektiv, enn en estetisk utforskning. På grunn av Bjørnsons fokus på dikterens viktigste oppgave, som ifølge ham var «ansvarlighed, som kunstneren i kraft av sitt klare syn skulde føle frem for nogen annen», ble hans forfatterskap og verk heller knyttet opp mot et moralsk perspektiv, enn det vi kan kalle en estetisk utforskning (Engelstad, 2010, s. 60). Bjørnson var heller forfatteren som ville bruke sine verk til å nå ut i samfunnet og skape endring, enn å skape estetisk skjønnhet. Det var dette han så på som sin viktigste oppgave som dikter. Dette kan knyttes til samtida, og det litterære bruddet fra midten av 1800-tallet, der litteraturen skulle være med og føre samfunnet videre. Som Georg Brandes' kjente sitat sier: «Det, at en Litteratur i vore Dage lever, viser sig i, at den sætter Problemer under Debat» (1906, s. 5). For Bjørnson var det altså viktig å la litteraturen følge samtidens politiske konflikter, noe han gjennomførte i sitt drama *Over ævne. Andet stykke*, hvor han opptrår i rollen som politisk dikter.

Den mest kjente teksten av Bjørnson er Norges nasjonalsang «Ja, vi elsker». Erttertiden har lagt stor vekt på samfunnsproblemer og politikk i Bjørnsons tekster. Dagens samtid har sett bort fra at Bjørnsons forfatterskap, i likhet med Ibsens, har både realistiske og eksistensielle sider. Aaslund (2009) har en interessant sammenligning. Han påpeker at Ibsen ble beskrevet som tenkeren og Bjørnson som den som handlet (s. 110). På grunn av dette hadde Bjørnson stor plass i sin levetid, men i motsetning til Ibsens ble hans litteratur raskt glemt. I dag er Ibsen kjent for sine realistiske dramaer som gir stor plass til eksistensielle spørsmål. Dette gjør Ibsens dramatikere lettere å aktualisere i bevissthet og på scene, mens Bjørnson dramaer oppfattes som å drøfte utdaterte samfunnsproblemer. Min ide med denne framstillingen har vært å vise at *Over Ævne. Andet stykke* bærer i seg et større potensial enn man først antar.

### 2.3 Samtidens politikk og poetokratiet

Fra midten av 1800-tallet var spørsmålene rundt litteratur og politikk nært knyttet til hverandre. Ifølge historikeren Ernst Sars var det politiske målet på 1800-tallet å samle de nasjonale og liberale kreftene. Bøndene måtte frigjøre seg fra klassepolitikken som hadde dominert i Norge og sammen slåss for folkets politiske selvstendighet. Enkelt sagt, å fremme venstrepolitikk (Fulsås, 1999, s. 252). Ernst Sars introduserte begrepet *poetokrati* for å beskrive det politiske Norge i Bjørnsons tidsalder.

Politikerne maa da finde sig i, at Poeter og Profeter blander sig ind i deres Bedrift med sin Fantasering og Moralisering; de maa finde sig i et slikt „Poetokrati”

som det, hvorved de store Tider i norsk politisk Historie siden 1814 har været karakteriseret (1912, s. 29).

Ernst Sars bruker begrepet for å beskrive Norge som et land karakterisert av forfattere som hadde plass i politiske debatter. De hadde helt siden 1814 hatt sterk innflytelse på den politiske debatten, til tider kanskje sterkere enn de sentrale politikerne. Etter unionsoppløsningen med Danmark i 1814 var det samfunnseliten av embetsmenn og borgerklassen som dominerte det politiske og offentlige Norge (Myhre, 2012, s. 38). Embetsmennene var å finne i alle maktposisjoner, og hadde dermed stor makt uansett hvor i landet de befant seg, spesielt på grunn av at det ikke fantes lokalt selvstyre. Alt ble bestemt fra de store byene (Myhre, 2012, s. 45). Erttertiden har brukt begrepet *embetsmannsstaten*, for å beskrive maktforholdene i tiårene etter 1814 (Myhre, 2012, s. 49). Dramaet *Over Ævne. Andet stykke* gir et godt innblikk i dette samfunnet, og hvordan eliten påvirket menneskene og den sosiale utviklingen.

I siste del av det nittende århundre vokste Norges plass i den litterære offentligheten. I 1815 ble det gitt ut tre skjønnlitterære verk, i 1845 ble det utgitt 50 (Åslund, 2005, s. 51). På denne tiden ble Norge en sterkere nasjon på flere områder. Landet ble blant annet ledende innenfor skipsfart og trelastnæringen vokste. De politiske holdningene utviklet seg mer og mer i en parlamentarisk og demokratisk retning. Flere av datidens kulturpersonligheter, både musikere og forfattere, kom fra Norge (Fulsås, 2013, s. 19). Bjørnsons virketid faller sammen med noen av de mest betydningsfulle politiske og økonomiske forandringer Europa til da hadde gjennomgått. Europa var preget av industrialiseringen, den økonomiske liberaliseringen og framveksten av arbeiderklassen, og med den, arbeiderbevegelsen. Den unge Bjørnson var selv sterkt preget av datidens revolusjonære ideer, og under februarrevolusjonen i Frankrike 1848, satt den 15 år gamle Bjørnson og skrev et entusiastisk avisinnlegg om forandringene som skjedde (Pedersen, 2017, s. 296). Teksten Bjørnson skrev ble hetende *Frihedens Tale til Moldenserne*, og var underskrevet med pseudonymet *Frihed*. Talen var preget av at det var friheten selv som talte om de revolusjonære hendelsene som skjedde i Europa, og oppfordret nordmennene til å følge etter og ta de revolusjonerende ideene på alvor (Bjørnson, 1848, s. 2). Dette var en holdning Bjørnson argumenterte for helt til han døde i Paris i 1910.

#### 2.4 Hvorfor lese *Over ævne. Andet stykke* i lys av politikk og samfunn?

Pedersen beskriver hvordan Bjørnsons politiske entusiasme har ulike og motstridende ideologiske røtter, fra bondebevegelsens forsiktige krav om deltagelse, til revolusjonær

arbeiderbevegelse i kamp mot den borgerlige samfunnseliten. For Bjørnson var de etiske spørsmålene som dukket opp i samfunnet og kamp mot urettferdighet, viktige faktorer som påvirket hans politiske engasjement. Konfliktene i samtiden spiller en viktig rolle i tematikken i *Over ævne. Andet stykke*. Arbeiderbevegelsen begynte å bre seg i Norge på slutten av 1800-tallet, og allerede før arbeiderstreikene i 1889, støttet Bjørnson arbeiderne og deres krav. I 1888 hadde han ledet arbeidertoget under 17. mai. Som alltid for Bjørnson var det en kamp mot urettferdighet (2017, s. 298). Under fyrstikkarbeiderstreiken 1889 sto Bjørnson fram som en av streikens viktigste støttespillere. Etterhvert holdt han, ifølge Morgenbladet, hele streiken i gang på egenhånd. Denne kampen ble avgjørende i den norske arbeiderbevegelsens historie. Bjørnson kan her nærmest kalles forut for sin tid, og sto for en forhandlings- og forsoningspolitikk som godt kan sammenlignes med Arbeiderpartiets politikk på 1900-tallet (s. 300).

En viktig grunn til at Bjørnson la mye arbeid inn i forsoningspolitikken, var hans bekymring for at vold skulle bli en norm for å løse ulike konflikter. Han fryktet at arbeiderne ville la seg påvirke av de revolusjonære tendensene Europa. Fra 1892 til 1894 ble det gjennomført flere anarkistiske attentater og mord. Disse hendelsene inspirerte Bjørnson til å se på den bakenforliggende menneskelige psykologien, eller over evne-ideen som i lang tid hadde fasinert ham. Bjørnson så på konfliktene som en advarsel mot hva som ville skje om ikke rettferdigheten fikk herske i samfunnet, arbeiderne ville la seg rive med i konfliktene (Bull, 1923/1982, s. 218). *Over Ævne. Andet stykke* fremmer en annen måte å løse konflikter på, og skape forståelse for hvilke fryktelige konsekvenser det kunne føre til om man ikke tok tak i konfliktene på riktig måte.

I 1892 sto Bjørnson fram med sin sosialistiske overbevisning. Han definerte seg selv som sosialist, selv uten å dele deres «Had og Drømmerier» (1953, s. 125). Ifølge ham gikk sosialismen ut på «at skaffe de mange og smaa i Samfundet Retfærdighed» (s. 125). Bjørnson utdypet sine sosialistiske meninger, han tok langt mer radikale standpunkter enn norske sosialdemokrater etterhvert gjorde. Selv om Bjørnson var enig i mange av sosialistenes mål, var han likevel sterk kritisk til klassehatet som han mente preget dem. Det er likevel viktig å merke seg at selv om han står fram med disse holdningene og støtten til arbeiderbevegelsen, kutter Bjørnson aldri sine sterke bånd til borgerskapet hvor hans egen kultur og bekjentskaper finnes (Pedersen, 2017, s. 302). Han tilhørte en norsk elite som dominerte både sosialt, økonomisk, kulturelt og politisk, som var opptatt av å skape og forme den norske nasjonen



(Sørensen, 1997, s. 9) Ut i fra dette kan man se på Bjørnson som en svært sammensatt karakter. Han er berømt for bondefortellingene som ønsket å styrke den norske nasjonalismen, men samtidig var han en betydningsfull urban og internasjonal figur, han var religiøs, men likevel sterkt kritisk til det religiøse, han sto for en radikal politikk, men var til tider likevel konservativ.

Den politiske debatten i samtiden finner sitt litterære uttrykk i *Over ævne. Andet stykke*. Spesielt fyrstikkarbeiderstreiken har spilt inn på konfliktene stykket tar for seg, og streiken har fungert som en tydelig inspirasjon for forfatteren. Fokuset ligger på at arbeiderklassen er underkuet av overklassen, og går ut i streik om ikke deres krav blir fulgt opp. Stykket viser hvordan eliten nekter å la seg bli styrt av arbeiderne, noe som fører til at Elias gjennomfører den revolusjonære selvmordsaksjonen som tar livet av nesten alle fabrikkeneierne. Likevel framstiller ikke stykket overklassen som det eneste problemet, verken fabrikkeneierne eller arbeiderne er villige til å møtes på halvveien. Begge sidene gjør det umulig å inngå en forsoning. Litteraturviteren Erik Bjerck Hagen (2013), viser til to karakterer i stykket som kan oppfattes som sentrale når man ser på stykket i et historisk perspektiv, er arbeidsgiverne Johan Sverd og Anker. De viser fram sin visjon om hvordan man kan drive et demokratisk samarbeid. Disse to skikkelsene kan knyttes til politikeren Johan Sverdrup og teologen Herman Anker (s. 245). Denne visjonen blir ikke godt mottatt av det store flertallet av bedriftseierne i teksten.

## 2.5 Framtidsoptimismen i stykket

Bjørnson har gjennomgående i sitt forfatterskap og politikk holdt på framtidsoptimismen. Selv om han var en sterk forkjemper for og skrev flere verk med vekt på det nasjonalromantiske, kom han etterhvert tydelig fram til at han ønsket å ta avstand fra de gamle norske tradisjonene (Aaslestad, 2013, s. 47). Han bemerker blant annet Ivar Aasens diktning var problematisk. Han mente den ikke var med å stimulere utviklingen av det norske, men heller arbeidet mot utviklingen av det moderne Norge. Bjørnson mente at man ikke måtte se på de gamle tradisjonene som mer norske enn de nye tradisjonene som framtiden vil skape gjennom vitenskap og teknologi (Sørensen, 1997, s. 179-180). Bjørnsons syn på nasjonsbyggingen var dermed sterkt knyttet til hans framtidsoptimisme, som la vekt på den nyskapende teknologien og internasjonalt samarbeid.

Framtidsoptimismen på teknologi og utvikling er tydelig i *Over Ævne. Andet stykke*. Dette kommer aller tydeligst i siste akt, hvor karakterene Credo, Spera og Rakel snakker om hva framtiden

skal bringe med seg. Akten uttrykker en sterk framtidsoptimisme, nesten utopisk og uoppnåelig, i alle fall med tanke på at det er skrevet på slutten av 1800-tallet. Stykket mottok mye kritikk for den siste akten, og flere sa seg enig i (inkludert Bjørnsons selv), at stykket hadde fått en langt større effekt om det hadde endt med bombesprenghingen i fjerde akt. Men Bjørnson satte det politiske og samfunnskritiske ved stykket høyere enn det estetiske, forsoningstankene måtte fram (Aaslestad, 2013, s. 51). Det var ikke bare for *Over Ævne. Andet stykke* Bjørnson ble kritisert for budskapet han ville formidle. Han fikk mye kritikk for sitt behov for å revolusjonere og fylle den nordiske litteraturen med samfunnskritikk. Bjørnsons tendenslitteratur ble fordømt på bakgrunn av kritikernes konservative og idealistiske forventningshorisont (Pedersen, 2017, s. 31). Nok en gang kommer det fram, både gjennom hans uttalelser om egen og andres litteratur, at for Bjørnson var det viktigere å være i stand til å gjøre forandringer i samfunnet, enn å skape et fullendt verk.

Framtidsoptimismen kan knyttes til den litterære realismen som dominerte i litteraturverdenen på slutten av 1800-tallet. Gjennom realismen kommer troen på fornuft, frihet og vitenskap fram. Disse elementene er sentrale i *Over Ævne. Andet stykke*, noe jeg vil drøfte nærmere i nærlesningen.

### 3.0 Resepsjon- og forskningshistorie

Jeg vil vise til hvordan tidligere forskning har forholdt seg til stykket, og hvilken plass det har i litteraturhistorien. Videre i denne delen av oppgaven, vil jeg se på hvordan stykket ble mottatt da det ble gitt ut og satt opp på scenen. I store deler av Europa, spesielt i byer som Berlin og Paris, ble det møtt med stor begeistring. Mottakelsen i disse byene og av kultureliten var ganske oppsiktsvekkende, og det skapte nærmest opprør da det ble satt opp på scenen i Paris og Berlin. I Norge ble det møtt på en ganske annen måte. Da ble gitt ut ble det møtt med nærmest utelukkende positive reaksjoner fra både kritikere og andre forfattere. I ettertiden har det heller blitt sett på som naivt, og i dag kan problematikken lett avfeies som ubetydelig og lite aktuell. Til slutt vil jeg ta for meg de nyere oppsetningene av stykket.

#### 3.1 Tidligere forskning på stykket

Flere av de sentrale litteraturpersonlighetene i Bjørnsons samtid møtte utgivelsen av *Over Ævne. Andet stykke* med positive reaksjoner. Spesielt Gerhard Gran la vekt på stykkets sterke politiske tematikk og betydning. 1900-tallets sentrale norske litteraturhistorikere gir stykket plass i sine oppslagsverk om litteraturhistorien, om enn i noe ulik grad, mest oppmerksomhet får det av Francis Bull.

Willy Dahl beskriver i *Norges Litteratur* utgitt i 1984 hvordan Bjørnson gjennom stykket åpner «scenebilde i alle retninger», og beskriver hvordan forfatteren gjennom stykket er den første til å forutse fascismen (ss. 181-182). Francis Bull uttrykker i *Norges litteratur: fra Februarrevolusjon til verdenskrig* utgitt i 1963 hvordan det framstår som «et stortænkt og genipræget verk» (s. 669). Bull gir det også innpass i sin bok *Verdens litteraturhistorie* fra 1940. I Per Thomas Andersens *Norsk Litteraturhistorie* fra 2012, nevnes ikke verket. Først de siste tiårene, og spesielt i anledning Bjørnsons hundreårsjubileum i 2010, har stykket igjen blitt aktualisert. Litteraturviterne Petter Aaslestad, Frode Helmich Pedersen og Arnfinn Åslund setter alle stykkets aktualitet inn i vår samtid. Spesielt i boka, *Litteratur og terror. Volden, Politikken, Estetikken* (Eliassen, Foss, & Nylander, 2016) er Pedersen og Åslund med å aktualisere stykket ved å sette lys på terrorperspektivet.

#### 3.2 Verkets mottakelse og resepsjon i Norge

*Over Ævne. Andet stykke* kom ut 26. november i 1895. Folk var spente på hva Bjørnson skulle komme med, siden det var hans første arbeid for teateret på ti år. For én gangs skyld møtte

Bjørnson en allmenn enighet om den sterke kvaliteten på stykket fra de fleste litteraturkritikerne (Pedersen, 2017, s. 310). Reaksjonene som møtte *Over Ævne. Andet stykke* i Norge til å begynne med, kan oppfattes som svært overraskende. De ser faktisk bort fra stykkets dramatiske politiske kontekst og roser Bjørnson for å ha skrevet et verk som er upartisk. Pedersen påpeker hvordan senere anmeldere derimot har oppfattet det som sterkt belærende, der spesielt framtidsoptimismen og Rakels forsoningbudskap er blitt sett på som problematisk (s. 312). Den fjerde og siste akten, hvor Bjørnsons framtidsoptimisme og tilgivelsesbudskapet kommer til syne, ble møtt med mye kritikk som estetisk svak, men mottok også rosende omtale. Stykket har blitt lest på ulike måter opp gjennom tiden, og har fått både positive og negative vurderinger, men i sin samtid kan det virke som om stykket ble oppfattet som et viktig og nyskapende verk. Dette vil jeg gå nærmere inn på videre i denne delen av oppgaven.

Pedersen beskriver årsakene til at stykkets politiske budskap ikke ble vektlagt da det ble gitt ut. Han påstår at det kanskje bare var et problem hvis det framsto som en tekst med eksplisitte politiske holdninger. *Over Ævne. Andet stykke* kan like gjerne oppfattes som allment og humanistisk, men det utmerker seg likevel ved at nesten ingen av de norske anmelderne la særlig vekt på den politiske sprengkraften som kommer fram i dramaet. En forklaring kan være at de politiske holdningene stykket uttrykte, ble oppfattet som skremmende på anmelderne (2017, s. 314). Det er tydelig at det fristet mer å fokusere på den mer eksistensielle tematikken, som blant annet over-ævne-problematikken og de komplekse relasjonene mellom de ulike karakterene.

En av de få som ikke ignorerte det politiske budskapet i dramaet, var Gerhard Gran i sin anmeldelse i tidsskriftet *Samtiden*. Egentlig er det hans lesning av stykket som tar mest hensyn til de aktuelle samtidskonfliktene i datidens Europa. I sin anmeldelse vektlegger han Bjørnsons politiske engasjement og hvordan han de siste årene har bodd i utlandet, omringet av anarkistiske attentater og konsekvensene de voldelige oppstandene har ført til. Gran påpeker også at Bjørnson aldri har vært i stand til å stille seg passivt til slike hendelser, og hvordan Bjørnson har belyst dette i sitt drama. Gran beskriver stykket som et verdenshistorisk nåtidsdrama. Han skriver ved flere anledninger om Bjørnsons forhold til anarkismen og hvordan det har gjort et sterkt inntrykk på forfatteren. Samtidig påpeker Gran at Bjørnson, i stedet for å la seg skremme av anarkismen, har studert dens psykologi. Gran ser i sin konklusjon en sammenheng mellom terrorhandlingen i stykket og de politiske forholdene i tiden. Gran viser til hvordan stykket gir et virkelighetsnært og realistisk bilde av hvordan terrorhandlinger kan

framstå som nødvendige for visse mennesker i visse situasjoner (1895, s. 449). På den måten kan stykket gjøre det mulig for en utenforstående å forstå hvordan terrorhandlinger kan oppstå, og på den måten videreformidler Bjørnsons hva som må til for å unngå slike handlinger. Det er altså liten tvil om at folk lot seg imponere av Bjørnsons stykke og at det satte spor i tiden det kom ut.

Lyrikeren og juristen Kristofer Randers var viktig i diskusjonen rundt det moderne gjennombruddet og skrev ved flere anledninger anmeldelser av Bjørnsons litterære verker, inkludert *Over Ævne. Andet stykke*. Han beskrev i sin anmeldelse av stykket de tre første aktene som «Perler af slaaende menneskeskrildring og dramatisk kraft» (1895, s. 1). Han var også en av de få norske kritikerne som vektla aktualiteten ved arbeiderkonfliktene og påpekte at:

Det sosiale spørsmålet er jo i våre Dage brendene i hele vor siviliserte verden, - det drøftes i nasjonalforsamlingene og i pressen, det forhandles i foreninger og i møder (...) det løfter seg som protest mot den bestående Samfunnsorden og skrømmer med true flere om den kommende Revolution (s. 1).

Randers var også en av dem som mente at den fjerde akten var unødvendig, og var heller ikke begeistret for karakterene Credo og Spera. Han hadde liten tro på framtidsoptimismen Bjørnsons viste gjennom deres holdninger og framtrede i stykket.

Særlig treder svagheden frem i 4de Akt, hvor der bliver en henvisning til Kristenkjærlighedens lære, og hvor selv ikke de smukke og gribende repliker, der er lagt Rakel i munden, fuldt ud formaar at forsones med den vage Symbolik og de fantastise fremtidsutopier (s. 1).

Hans kritikk av den fjerde akten og forfatterens naive tro på teknologi som løsningen på flere av samfunnets problemer, kan i dag oppfattes som feilslått. Det Randers henviser til som «fantastiske fremtidsutopier» er i dag en realitet. De to barna i stykket, Credo og Speras spådom om oppfinnelsen som skal la menneskers stemmer nå fram til hele verden, om de flyvende maskinene, billigere produksjon av klær, hus og jernveier, vet vi i dag har forbedret og gjort livet enklere for store deler av menneskeheten.

*Over Ævne. Andet stykke* ble første gang satt opp på Nationaltheatret i november 1899 og ble stående som en stor sosial begivenhet. Publikum var dominert av den gallakledde elitekulturen, de møtte stykket med voldsom anerkjennelse, og premieren ble fulgt opp med en feiring ved Grand Hotell hvor forfatteren ble møtt med hyllest. Folket som hadde møtt opp for å hedre

Bjørnson var mennesker fra ulike politiske retninger, fra vitenskapelige miljøer, kunst, litteratur og i alle aldersgrupper (Keel, 1999, s. 337). Gerhard Grans beskrivelse av premieren legger ikke skjul på hans Bjørnson-entusiasme:

Den som havde den lykke at være tilstede ved den premiére, vil aldrig glemme det. Her var hvert eneste instrument stemt indtil den allerfineste nuance, ikke en falsk tone, ikke en paatregende betoning [...]den geniale digter i hans lykkelige fund af et uforglemmeligt symbol paa menneskehedens dybeste tragedie [...]. Man gik derfra, saa tænkte man ikke hverken paa den ene eller anden af de skuespillere, som havde hjulpet Bjørnson til denne overvældende virkning, man var helt og holdent opfyldt af den andagtsfulde følelse af at have staaet ansigt til ansigt med det virkelig store (Gran, 1914, s. 316-317).

Heller ikke på scenen ble altså stykket i Norge oppfattet som et politisk innlegg. Det ble sett på som upartisk og mer eksistensielt enn Bjørnsons tidligere tekster. Likevel kan vi se at den siste akten ble oppfattet som unødvendig og upassende for flere kritikere.

### 3.4 Verkets mottakelse og resepsjon i Europa<sup>3</sup>

Det er interessant å se på hvordan stykket ble mottatt i Europa. Det som ble lagt merke til var måten det ble møtt på ved urpremieren i Paris, og forbudet tyske teatre fikk mot å sette opp stykket helt fram til 1901. I Wien fikk stykket stor oppmerksomhet da det ble utgitt, og det ble skrevet en anmeldelse av grunnleggeren av den moderne sionismen, Theodor Herzl. Pedersen viser hvordan Hertzl mente at *Over ævne. Andet stykke* ville bli stående igjen som en evigvarende klassiker. Han ga stykket ros for å formidle et sterkt virkelighetsbilde, i motsetning til den øvrige tendenslitteraturen som latet som om motstanderens meninger ikke fantes (Pedersen, 2017, s. 324-325). Ifølge Herzl var stykket sterkt symbolsk der alt av dialog og stedbeskrivelser hadde en dobbelt betydning. Som andre anmeldere var han kritisk til den siste akten. Han mente den var svak og sentimental og at Bjørnson heller skulle ha latt stykket ende med eksplosjonen. I Frankrike ble stykket populært, og kritikeren Ernst Tissot anså, akkurat som Herzl, stykket for å ta for seg og diskutere samtidens samfunnsproblematikk på en god måte (Pedersen, 2017, s. 326). Til tross for denne enigheten, var han helt uenig i Herzls syn på den siste akten. Han mente at det var stykkets sterkeste akt, og plasserte den «blant de mest vesentlige som er blitt utgitt i århundrets siste fjerdedel» (gjengitt i Pedersen, 2017, s. 326). Mot slutten av anmeldelsen bemerker han at Henrik Ibsen også kunne ha skrevet de tre første aktene, men at ingen andre enn Bjørnson kunne ha skrevet den siste. Den siste akten er fylt av

---

<sup>3</sup> I denne delen har jeg måtte benytte meg mye av Pedersens forskning for å henvise til anmeldelser og kommentarer jeg ikke har funnet i norske versjoner, og med det ikke kunnet benytte som kilder.

Bjørnsons livskraft, men Tissot står også fast på at stykket først og fremst viser sin kraft gjennom Bjørnsons tro og mot, og i mindre grad som et kunststykke (s. 327).

Den norske forfatteren og teatersjefen Gunnar Heiberg (1918) la vekt på den store interessen stykket hadde fått i Frankrike, blant annet fra den franske forfatteren og journalisten Henri Bauër, som påsto at ingen fransk dramatiker noen gang hadde våget å ta tak i de samme problemene som Bjørnson framstilte i sitt stykke (s. 192). Heiberg beskrev hvordan de franske anmelderne hadde møtt stykket enstemmig, «med en klarhed, en opfatning, en detaljert interesse som man vanskelig skulde finne maken til andre steder» (s. 193). Interessen stykket skapte i Frankrike sier mye om Bjørnsons posisjon i samtidens europeiske kulturliv.

Uroppføring av *Over Ævne*. *Andet stykket* fant sted i Paris den 28. januar 1897. Det ble satt opp ved Théâtre de l'Oeuvre som satte opp stykker privat for utvalgte medlemmer, dette teateret rettet seg mot ulike kontroversielle temaer som ateisme, sosialisme, kvinnekamp og sosialdarwinisme (Pedersen, 2017, s. 328). Oppsetningen i Paris har blitt omtalt på flere ulike måter i ettertiden. Heiberg har skrevet om sin egen opplevelse av stykket under den franske premieren. Salen skal ha vært fylt opp av tilskuere, som besto av blant annet hemmelig politi og anarkister. Ryktene hadde spredd seg om at det under forestillingen ville bli kastet en ekte bombe, og det var sagt at disse ryktene ble spredd av politiet for å stoppe folk fra å delta. Det skal underveis i forestillingen ved flere anledninger blitt ropt ut «Leve anarkiet, leve den sosiale revolusjon» blant publikum (Heiberg, 1918, s. 181). Da eksplosjonen i tredje akt fant sted på scenen skal salen ha blitt fylt opp av rop og angstskrik fra publikum, folk skal ha besvimt og slåsskamper oppstod etter forestillingen (Pedersen, 2017, s. 330). Uansett hva som skjedde eller ikke, så skapte stykket stort oppstyr i den franske pressen. Ifølge en korrespondent i Morgenbladet, skal den franske kritikeren Henry Bauër, ha beskrevet det som «et af de 'kraftigste Arbeider inden Samtidens Theater og av alt, hvad vi hidtil har seet paa Scenen» (Morgenbladet, 1897, s. 1). I den norske pressen ble stykket omtalt som godt egnet til å slå an i Frankrike, hvor sosialismen og kollektivismen regjerte, og de parisiske anmeldelsene viste at dette stemte. Datidens mest innflytelsesrike teaterkritiker i Paris, Francisque Sarcey, opplevde stykket som en nytelse, og mente det strålte av dramatisk skjønnhet. Selv om stykket også fikk sterk negativ kritikk fra andre anmeldere, ble det møtt av flere særdeles positive anmeldelser (Pedersen, 2017, s. 330-331). Det var flere franske sosialister som ble interessert i stykket, og en av Frankrikes ledende sosialister, Jean Jaurés, lot seg imponere av at Bjørnson hadde mot og evne nok til å kunne vise fram en av tidens viktigste samfunnskonflikter i et teaterstykke.

Han lot seg undre over hvorfor ingen i Frankrike hadde kommet med tilsvarende verk, og utpekte sensuren som syndebuggen. Jaurés ble nærmest skremt av at det fra fjerne Norge kunne komme noe som speilet Frankrikes egne sosiale problemer med en slik nøyaktighet (Pedersen, 2017, s. 338-339). Reaksjonene stykket ble møtt med i Europa, stod altså i sterk kontrast til hvordan flertallet av kritikere leste det i Norge.

Stykkets suksess fortsatte i Tyskland. Som nevnt ble det der først forbudt å sette opp. Likevel ble det, på samme måte som i Paris, satt opp ved et privat teater 1. juni i 1897, og unngikk dermed forbudet. Grunnleggeren av teateret det ble oppsatt ved, Neue Freie Volksbühne i Berlin, var redaktør i det anarkistiske tidsskriftet *Der Sozialist*. Stykket fikk positiv respons (Pedersen, 2017, s. 332-334). Da det ble satt opp igjen i 1901 ble det, ifølge den tyske kritikeren Paul Goldmann, kalt «den desidert mest betydningsfulle teaterbegivenheten i 1901» (gjengitt i Pedersen, 2017, s. 333). Som vist ble stykket oppfattet som et banebrytende bidrag til samtidens politiske og kulturelle utvikling.

Som i Frankrike, lot sosialistene i Tyskland seg imponere av Bjørnsons stykke, og hvordan han nøyaktig beskrev deres egen virkelighet. I Tyskland herjet det på 1890-tallet flere store streiker, med utgangspunkt i konflikter mellom fagforeninger og arbeidsgiverne. *Over Ævne. Andet stykke* ble av flere ansett som det dristigste verket som til da hadde tatt opp denne konflikten. Det framstilte en uforsonlig relasjon mellom arbeiderne og eliten, og viste til hvordan det kunne ende i terror og drap. I tidligere stykker som hadde tatt opp problematikken, hadde det endt med forsoning og at arbeidsgiverne ga etter for arbeidernes krav (Pedersen, 2017, s. 340), i motsetning til Bjørnsons stykke, der konflikten faktisk ender i tragedie. I stykket legger ikke Bjørnson skjul på sin frykt for hvordan konfliktene i datidens Europa ble løst. Stykkets realistiske blick på menneskets trang til å bryte ut fra undertrykkelse, samfunnselitens behov for å holde på makten og hvilken tragedie mangel på samarbeid kan ende i, kan være årsaken til den positive mottakelsen i Europa.

### 3.5 Nyere oppsetninger av *Over Ævne. Andet stykke*

Litteraturviteren Erik Bjerck Hagen (2013) viser hvordan stykket i ettertiden har mistet den posisjonen det hadde på de europeiske scenene. Da det ble satt opp på Nationaltheatret i 1963 ble det møtt med negativ kritikk (s. 250). I en anmeldelse skrevet av Odd Eidem (1963) kan man lese at: «Selve fremførelsen knirker, som en giktplaget onkel – og fortøner seg som en



gåte», og beskriver i tillegg hvordan stykket «er egnet til å utmatte selv teaterets beste venner» (s. 9). Men framføringen fikk også positive tilbakemeldinger. Axel Kielland (1963) beskriver hvordan skuespillet fortsatt er «eksplosivt, revolusjonært og farlig», at det er «skammelig at dette skuespillet ikke er oppført i Oslo på 45 år» (s. 4). Det som er spesielt er at den siste oppsetningen av Bjørnsons drama faktisk var ved Nationaltheatret så sent som i 2018. Riktig nok må man merke seg at det ikke var en norsk oppsetning, men en slovakisk. Den ble satt opp med skuespillere fra Slovakias Nasjonalteater ved et statsbesøk av deres president (Utenriksdepartementet, 2018). Bortsett fra den ene oppsetningen, har ikke stykket fått noe større oppmerksomhet fra norske nasjonale teatrene de siste 55 årene, men ble brukt ved Black Box teater i Oslo (Black Box teater, 2010) og Teateret Vårt i Molde i anledning Bjørnsons hundreårsjubileum i 2010 (Pedersen & Åmotsbakken, 2010). Black Box Teater brukte dramaet som inspirasjon til en oppfølger ved navn *Over Evne III*. Den tar for seg den samme problematikken rundt ulike maktkonflikter som i Bjørnsons drama, og får fram hvordan det er aktuelt i dag. Oppsetningen ble møtt med flere positive tilbakemeldinger, og kan brukes som et eksempel på hvordan stykket også i dag kan tas i bruk på teaterscenen (Black Box teater, 2010). I sammenheng med teateroppsetningen i Molde ble det også laget en tegneserie, som jeg vil vise til i den didaktiske delen av oppgaven.



## 4.0 Teori og metode

Det kan være utfordrende å ta for seg verk skrevet på 1800-tallet. Litteraturviteren Atle Kittang (1979) formulerer det slik: «Korleis skal ein stille seg ovenfor skriftlege overleverte tekstar som på ein eller annan måte er blitt uleselege eller vanskelege å forstå for samtida?» (s. 12) Min tolkning av verket vil være påvirket av mine forhåndskunnskaper, holdninger og tidligere erfaring med skjønnlitteratur. Det har vært viktig å sette seg inn i teorien rundt hvordan man går fram for å tolke, og ikke minst hva som er spesielt ved å tolke et verk som er gammelt og kan oppfattes som utdatert. I nærlesningen av stykket har jeg valgt å benytte meg av en nyhistoristisk innfallsvinkel, hvor verket blant annet leses opp mot sin samtid. Nyhistorismen kombinerer ulike litteraturteorier for å skape mening i tekster, der også leserens forventningshorisont er viktig. Jeg har funnet dette perspektivet rett å bruke i min lesning, nettopp på grunn av at ulike faktorer spiller inn på min tolkning. Både det historisk-biografiske perspektivet, det marxistiske som legger vekt på ideologier og maktstrukturer i tiden stykket blir skrevet og nykritikkens autonome nærlesning er viktig i min lesning. Jeg vil videre gå inn på Gadammers hermeneutikk, og i den sammenhengen trekke inn teori fra Hans Robert Jaus's tenkning om hvordan leserens forståelse av et verk bygger på våre forventinger, det har også betydning i min analyse av dramaet. Til slutt vil jeg se nærmere på dramateorien som er ligger til grunn min analyse, hva jeg har valgt å vektlegge og hvorfor.

### 4.1 Nyhistorisme

Opphavsmannen for nyhistorismen er den amerikanske litteraturviteren Stephen Greenblatt som på 1960- og 70-tallet arbeidet fram en ny litteraturvitenskapelig lese måte. Greenblatt beskriver nyhistorismen som forskjellig fra både den historiske måten å lese litteratur på, som først og fremst tar utgangspunkt i tiden verket blir skapt i, og formalismen som ser helt bort fra verkets historiske og sosiale kontekst (Greenblatt, 2001, s. 2254). Når jeg tar i bruk den nyhistoristiske lese måten i mitt møte med Bjørnsons drama, gjør jeg det fordi jeg ønsker å se sammenhengen mellom verkets litterære grunnlag og den politiske og sosiale bakgrunnen for det. Denne sammenhengen finner man ikke i selve teksten, men den blir skapt på ny og endret av tekstens lesere, som Greenblatt beskriver det: «Such distinctions do in fact exist, but they are not intrinsic to the text; rather they are made up and constantly redrawn by artist, audiences, and readers» (s. 2254). Nyhistorismen er ikke en bestemt lære med regler eller en bestemt metode å følge, men heller en overordnet praksis (Greenblatt, 2003, s. 386). Nyhistorismen er

derfor mer et perspektiv eller en måte å tenke på når man analyserer og tolker, enn en konkret oppskrift på hvordan man skal gå fram.

Nyhistorismen tar for seg en tekst på flere ulike plan, som det uttrykkes i *Practicing New Historism*: «while deeply interested in the collective, it remains committed to the value of the single voice, the isolated scandal, the idiosyncratic vision, the transient sketch» (Greenblatt & Gallagher, 2001, s. 16). Nyhistorismen tar hensyn til både konteksten og fellesskapet en tekst inngår i, men ser også det særegne ved den. Den legger vekt både på hvordan man leser i dag, og betydningen teksten har hatt i fortiden. Alle disse ulike elementene påvirker hvordan leseren oppfatter en tekst.

Grunnen til at jeg har valgt en nyhistoristisk innfallsvinkel i min nærlesing er posisjonen stykket hadde i datidens politiske maktkamp, men også for å kunne se hvordan den kan skape mening i vår samtid. Det vil gjøre analysen mangelfull om man ser bort fra politiske konflikter og samfunnsproblematikk. Nyhistorismen legger vekt på interessen som ligger i den historiske konteksten en tekst er del av, eller hvilke omstendigheter den er skapt under. Pedersen peker på at Bjørnsons forfatterskap i stor grad er preget av samtidens politiske og sosiale maktkamp, noe som gjør det svært relevant å se på stykket i et nyhistoristisk perspektiv (Pedersen, 2017, s. 24). Nyhistorismens syn på kulturen og samtidens rolle i lesningen, er derfor sentral i min analyse. Like betydningsfull er virkningen stykket kan ha på *vår* samtid og oppfatningen dagens lesere får av stykket, ut fra den historiske konteksten man selv befinner seg i.

Nyhistorismens fokus på samfunnets betydning for lesning av litteratur, åpner også opp for debatt rundt de teksten som jeg tidligere har karakterisert som den *uformelle kanonlitteraturen*, den litteraturen som i et bestemt samfunn og kultur blir sett på som en form for retningslinje for hva som er god litteratur. Når man lar seg låse fast i hva som er god og dårlig litteratur, stenger man ute nylesninger av eldre litteratur som kanskje kan være med å påvirke de forventningene man sitter med om hva som er god og dårlig litteratur. Kanskje kan en nærlesning av *Over ævne. Andet stykke* i et nyhistoristisk perspektiv underbygge stykket som fortsatt lesverdig og aktuelt.

## 4.2 Hermeneutikk

Hermeneutikk har to betydningsfulle roller innenfor humaniora i dag, den kan sees på som både tradisjon og teori. Den hermeneutiske tradisjonen har historie tilbake til antikken. Ideen om fortolkning har altså lang historie og ulike metoder har blitt testet ut, forkastet og tatt vare på. Hermeneutikken er også en teori for hvordan man skal gå fram for å tolke (Jordheim, Rønning, Sandmo, & Skoie, 2011, s. 201). I den moderne hermeneutikken blir den tyske filosofen Hans-Georg Gadamer og hans verk *Sannhet og Metode* (1960) betraktet som sentralt.

Idéhistorikeren Thomas Krogh (2003) påpeker at Gadamer legger vekt på at det er umulig å ikke bringe med seg ulike elementer fra den tiden og kulturen man tilhører når man fortolker inn. Disse forutsetningene vil ligge som en grunnmur når tekster skal forstås. Her er det to begreper fra Gadammers hermeneutikk som er sentrale, *førforståelse* og *fordommer*. Tolkningen forutsetter en førforståelse for å tolke og forstå en tekst. Disse førforståelsene kaller Gadamer for fordommer (s. 244). Selv om begrepet fordommer kan oppfattes som negativt, fungerer de som «produktive mulighetsbetingelser for forståelse» (Schaanning, 2012, s. 13). For at leseren skal være i stand til å gjøre en god tolkning må disse fordommene være til stede. Fordommene gir leseren et utgangspunkt for å arbeide med en tekst, og vil være med å bidra til hvordan teksten fortolkes.

I arbeidet med eldre tekster, er det viktig å være klar over at fordommen man har er forankret i tiden man lever i. Fordommer er ikke en hindring, men et nødvendig utgangspunkt for å kunne forstå. Leserens må benytte seg av den innsikten fordommer fører med seg. Ulike oppfatninger kan også hindre denne forståelsen, men fordommer er i stand til å endre seg, noe som også gjør det mulig å forstå fortiden (Krogh, 2003, s. 245). Denne korrigeringen er knyttet opp mot den *den hermeneutiske sirkelen*. Den beskriver hvordan helheten ikke kan forstås isolert fra delene, og delene ikke isolert fra helheten (Gadamer, 2003, s. 33). Leserens må stadig vende tilbake til elementer man tidligere har tolket, og se disse ut fra den nye forståelsen man eventuelt har tilegnet seg.

Kittang snakker også om hvordan del og helhet påvirker tolkningsprosessen gjennom måten man leser en tekst på. Det Kittang kaller en «naiv» lese måte er når leseren deler tolknings situasjonen inn i enkelte, isolerte deler uten å sette dem inn i tekstens helhet. Den leseren som Kittang derimot betegner som en «sofistikert» leser, med kunnskap om hvordan man nærleser en tekst, vil oppleve leseprosessen som en mer kompleks og dynamisk samling

av meninger. Dette skjer gjennom å plukke de ulike tolkningselementene ved teksten og sette dem sammen til en større meningsbærende helhetlig tolkning, og helhet og del påvirker hverandre. Når alle disse ulike tolkningselementene påvirker leserens oppfattelse av teksten og endrer den underveis, vil kombinasjonene mellom helhet og del kunne presenteres som et godt eksempel på hvordan leseren i løpet av tolkningsprosessen går gjennom den hermeneutiske sirkelen (1979, s. 12-13). Lesningen vil altså til enhver tid inneha og skape ulike mønstre og opplevelser.

Gjennom min tolkningsprosess har jeg møtt på flere ulike elementer som har spilt inn på tolkningen. Teksten består en samling ulike og komplekse meninger, og det å velge ut bestemte deler og være klar over hvordan de påvirker min oppfattelse av teksten, er vanskelig. Å finne denne kombinasjonen mellom helhet og del, som Kittang beskriver, har vært en stor utfordring. I min tolkning har jeg gjort en tematisk analyse av hybris-tematikken, gjennom å studere de ulike karakterene. Jeg ønsker å vektlegge betydningen karakterene kan ha og setter dem sammen for å skape og utvikle min helhetlige forståelse av stykket. Bakgrunnen for at jeg har valgt å se nærmere på motivene terror, media og framtidsoptimisme er å sette stykket inn i et moderne og aktuelt perspektiv. Jeg tør å påstå at min samtid her har skapt nye fordommer som åpner for en aktualisering.

### 4.3 Jauss og forventingshorisonten

Litteraturviteren Hans Robert Jauss (1981) viderefører Gadammers tenkning omkring fordommer og forståelse. Jauss hevder at vår forståelse av et litterært verk blir skapt innenfor vår *forventningshorisont*. Teksten vil vekke følelser i leseren som gjør at man er i stand til å kjennes seg igjen ut i fra hvilke forventninger man har. Leserens vil oppleve en rekke subjektive inntrykk som passer inn, endrer eller bryter med vår forventningshorisont (s. 62-65). Dette kan knyttes opp til nyhistorismens syn på hvordan en leser ikke kan forholde seg nøytralt til en tekst, men selv lar seg påvirke av den historiske konteksten leseren er en del av.

Ifølge Jauss er det de tekstene som bryter med forventningene som er av størst estetisk verdi (s. 65). Disse bruddene kan være med å endre våre forventninger, og med det skape nye normer som framtidige verk vil bli vurdert ut fra. Det er disse endringene Jauss mener skaper litteraturhistorisk utvikling. Han peker på hvordan litteraturhistoriens utvikling er en langvarig prosess, som påvirkes av ulike elementer. Både resepsjon og produksjon, leseren og

kritikerens aktualisering av teksten og den videre produksjonen av tekster. Litteraturhistorien blir ikke stående fast med konkrete fakta som for eksempel politisk historie, siden tekstene til stadighet leses på ny (s. 60). Sammenhengen mellom historie og litteratur skapes gjennom «samtidige og senere læseres, kritikeres og forfatteres forventingshorisont» (s. 61). *Over Ævne. Andet stykke* kan sies å gjøre akkurat dette, den brøt i stor grad med de forventningene samtiden hadde, men også med forventninger dagens leser måtte ha. Når man arbeider ut i fra et nyhistoristisk perspektiv, er det vesentlig å vektlegge sammenhengen mellom litteraturen og den historiske konteksten den er en del av.

Jauss' tenkning viser hvorfor det trengs en nylesning av Bjørnson i våre dager. Akkurat som Jauss' hevder, er det visse forventinger til stede om at Bjørnsons tekster er utdaterte. Dagens forventningshorisont forventer at Bjørnsons litteratur er gammeldags, man må derfor være åpen for å forstå eldre litteratur på nytt. For at litteraturen skal kunne bli stående i historien, må den stadig leses og oppdages på nytt.

Fordommene og forventningene som Gadamer og Jauss viser til, vil til enhver tid være med å påvirke en tolkningsprosess. Det betyr at også denne studien er påvirket av *mine* fordommer. Fordommene jeg sitter med er påvirket av min entusiasme for eldre litteratur og oppfatning av Bjørnsons særegenhet og egen faginteresse. Den er påvirket av kunnskap om aktuelle trekk ved samfunnet i vår tid. Dessuten er kunnskapen om litteratur, som jeg har opparbeidet meg i løpet av flere år med utdanning, med på å forme mine fordommer og skaper dermed inngang til den hermeneutiske sirkelen.

#### 4.4 Dramateori

*Over ævne. Andet stykke* er en tragedie. I Aristoteles' tragedieteori, som er grunnlaget for all dramateori, er det viktigste elementet fabelen. Fabelen er en sammensetning av de ulike begivenhetene, eller handlingen. Aristoteles ser tragedien som en etterligning av handling og liv. En tragedie skal være en etterligning, *mimesis*, av virkeligheten. Karakterene framstiller menneskene på en bestemt måte, men det er i kraft av handlingen menneskene oppfattes som lykkelige eller ulykkelige. Fabelen er selve målet og sjelen i en tragedie, og karakterene kommer i annen rekke, etterfulgt av språk, tanke, scenebilde og sangkomposisjon (Aristoteles, 2004, s. 32-34). I *Over ævne. Andet stykke* er det dermed de to første elementene som vil bli

vektlagt i denne analysen, fabelen og karakterene, og måten disse to virker sammen for å uttrykke over hybris-tematikken.

Bjørnsons *Over Ævne. Andet stykke* kan også betegnes som et realistisk drama. I boka *Dramaturgi. Forestillinger om teater* (2005), av Svein Gladsø, Ellen Gjervan, Lise Hovik og Annabella Skagen, kan man lese at realismen var viktig fra 1850 til 1900 og at forfatterne i perioden la vekt på å problematisere forskjellen mellom idealet og den virkelige verden. Realismen skulle være med å skape en objektiv og realistisk framstilling av menneskenes sosiale, materielle og psykologiske virkelighet (s. 108). Ibsens samtidsdramaer kan brukes som et godt eksempel. Gjennom bruk av realistisk dialog og sceneangivelser, viser dramaet fram denne virkeligheten for leseren. I min analyse har det derfor vært viktig å fokusere på de enkelte karakterene, deres relasjoner og dialogen dem imellom. Gladsø et al. viser også hvordan den kritiske realismen ble brukt for å ta et verdistandpunkt gjennom det man viste fram på scenen. Man skulle framstille ulike sosiale problemer, for så å vise til en løsning (s. 109). Teksten har innslag av symbolsk realisme, det vil si at den også fokuserer på menneskenes indre virkelighet, og ikke bare på den ytre (s. 109). I *Over Ævne. Andet stykke* uttrykkes hybris-tematikken både gjennom et samfunnsmessig og et eksistensielt perspektiv. Det tar altså for seg meningsinnholdet både i den indre virkeligheten og den ytre. Selv om det er den ytre virkeligheten som kommer klarest til syne, er det tydelig at den indre har like stor betydning for stykket og tendensen det forsøker å formidle.

Den tyske forfatteren Gustav Freytag (1816-1895) har arbeidet fram en dramaturgisk struktur som man kan benytte både for å bygge opp og analysere det han kaller en moderne tragedie. Selv om Freytags tragedieforståelse er svært lik den aristoteliske, hevder han at tragedien i hans samtid hadde andre mål enn den aristoteliske tragedie. Som nevnt tidligere legger Aristoteles vekt på at menneskene i en tragedie uforskyldt blir ulykkelige. Freytag vektlegger derimot at helten i en moderne tragedie, gjennom egne valg og egen tenkning, står for de tragiske hendelsene (Gladsø et al., s. 110). Dette kommer tydelig fram i de tragiske hendelsene som oppstår i *Over Ævne. Andet stykke*, der karakterene og deres tenkning, samhandling og handlemåte påvirker hendelsesforløpet.

Forløps- og spenningsstrukturen Freytag utarbeidet er i hovedsak basert på tragedieforståelsen hos Aristoteles og det elisabetanske femakters-dramaet, en dramaform kjent fra den engelske renessansen. Denne modellen har i ettertid blitt bearbeidet og tilpasset andre og nye dramatyper



(Helland og Wærp, 2011, s. 67). Ifølge Freytag kan dramahandlingen betraktes som todelt, der den første delen omhandler handling- og spenningsmessig stigning, mens den andre delen framhever fallet. Denne todelingen kan igjen, som i det elisabetanske femakters-dramaet grupperes i fem deler: innlending, stigning, høydepunkt, fall og katastrofe (s. 66). Alle disse fem punktene kan plasseres inn i Bjørnsons *Over Ævne. Andet stykke*, likevel skiller stykkets komposisjon seg fra det elisabetanske dramaet ved at det består av fire akter. Høydepunktet og fallet er slått sammen i den tredje akten som foregår i Bratts borg, hvor Elias står fram med sitt budskap før han sprenger borgen. Den fjerde akten er også ganske avvikende, ettersom stykket ikke ender i fullstendig katastrofe. Stykkets siste akt formidler en lovnad om en bedre framtid, og fremmer stykkets norm om tilgivelse og framtidshåp. Det er en akt som kommer med et svar på de konfliktene stykket har tatt for seg. Den fremmer et svært positivt og framtidsrettet perspektiv, og er på den måtet ganske avvikende fra det elisabetanske femakters-dramaet.



## 5.0 Nærlesning av *Over ævne. Andet stykke*

I denne delen vil jeg begynne med å presentere stykket, før jeg ser nærmere på hvordan jeg har gått fram for å analysere og drøfte karakterene. Videre vil jeg gi en mer konkret beskrivelse på hva som ligger i det å gå over evne, og se på begrepene *overnaturlig*, *naturlig* og *grenseløs* som blir brukt i stykket, og hvilken betydning de har. Jeg vil så ta for meg de enkelte karakterene og hvordan dere holdninger og handling kommer til uttrykk i teksten, før jeg avslutter min analyse og drøfting med å se på normen teksten fremmer. I analysen min vil jeg henwise til *Over Ævne. Andet stykke* utgitt i 1920.

*Over ævne. Andet stykke* er en svært kompleks tekst som gir leseren innblikk i en rekke temaer. Dette er bakgrunnen for at jeg har valgt et nyhistoristisk tilnærming til stykket. Hybris-tematikken vil være gjennomgående i hele analysen, og jeg fokuserer på både politiske og eksistensielle perspektiver ved denne problematikken. I stykket kommer det fram hvordan tankegodset var aktuelt i den tiden stykket ble skrevet. Jeg har valgt å ta for meg hver enkelt av karakterene, se på måten de framstilles og hvilke syn på konfliktene karakterene uttrykker. Analysen konsentrerer seg om hvordan karakterene bygger opp under dramaets handling, og hvordan deres samarbeid og konflikter arter seg. Stykket går inn i samtidens diskurs om klassekonflikten som var aktuell i Europa i kjølvannet av den nye, underpriviligerte arbeiderklassens framvekst. Det reiser også spørsmål om bruk av vold eller terror kan legitimeres for å oppnå ønsket samfunnsmessig endring.

Teksten har både samfunnskritiske og symbolske trekk. Den tar opp aktuelle samfunnsproblemer, men det kan også argumenteres for at teksten tar opp mer allmenngyldige problemer. *Over ævne. Andet stykke* er et godt eksempel på hvordan eldre litteratur, som kan virke utdatert, fortsatt kan leses som aktuell i dag.

### 5.1 Presentasjon av stykket

*Over Ævne. Andet stykke* er en realistisk tragedie i fire akter, gitt ut i 1895. Handlingen i de første tre aktene strekker seg over et kort tidsrom, nærmere bestemt en dag, mens det virker å ha gått lenger tid mellom tredje og fjerde akt. Hvor lang tid blir ikke spesifisert. Handlingen foregår i samme tid som stykket er gitt ut, og er lagt til et fabrikkområde med omkringliggende boliger. Stykket begynner med en miljøskildring av arbeiderstrøket. Det ligger nederst i en mørk kløft, noe som gir en hentydning til den elendige situasjonen arbeiderne befinner seg i.

Dette vises spesielt ved at stedet betegnes som «Helvede». Over dem, i sollyset, lever rikfolket. Inn kommer et likfølge, og det viser seg at en kvinne ved navn Maren har tatt livet av seg og sine to barn på grunn av den håpløse situasjonen arbeiderne befinner seg i. Samtalene i begynnelsen av første akt gir en beskrivelse av arbeidernes elendige situasjon. Arbeiderne har gått ut i streik, med bedriftseierne er ikke villige til å møte arbeidernes krav. Etter begravelsen holdes det to taler, den ene av presten Falk som leder gravfølget, den andre lederen i arbeiderforeningen, Bratt. De kommer med to svært ulike svar på hva arbeiderne må gjøre. Falk mener streiken bare ødelegger, arbeiderne oppnår ingenting og må gi opp. Bratt legger i sin tale ansvaret for de sosiale forholdene på arbeidsgiverne og det gryende kapitalistiske systemet. Det er liten tvil om hvem arbeiderne holder med. Bratt får all deres oppmerksomhet. I slutten av akten trår karakteren Elias Sang inn på scenen, og dialogen mellom ham og Bratt gir et godt innblikk i deres nære relasjon. Det kommer fram at Elias og hans søster Rakel har arvet penger. De har brukt arven til svært ulike formål. Elias har brukt pengene til å støtte streiken, og stiftet en avis som taler for arbeidernes rettigheter. Det kommer senere fram at arbeidsgiverne vil nekte arbeiderne å abonnere på den. Rakel har derimot brukt pengene til å opprette et hospital. I sin samtale snakker Bratt og Elias om Maren, og opphøyer hennes selvmord som et offer for streiken. Det kommer også fram at Elias var den siste Maren snakket med før hun døde. Han er tydelig oppildnet av det som har skjedd, og Bratt blir bekymret.

Andre akt begynner med at en deputasjon fra arbeiderne møter opp hos fabrikkeieren Holger. Det kommer fram at han ikke er villig til å møte noen av kravene de forlanger å få innfridd. Det ender i slagsmål og arbeiderne forlater Holger i raseri. Dette etterfølges av at Rakel kommer inn, og samtalen mellom henne og Holger antyder at han er forelsket i Rakel. Likevel vil han ikke at hun skal ta seg av på hans foreldreløse onkelbarn Credo og Spera, i frykt for at hennes grundtvigianske holdninger vil påvirke dem. Barna skal oppdras med hans holdninger, der eliten i samfunnet skal sitte med makten. Han kaller det i pakt med herrenes religion. Akten fortsetter med at Rakel samtaler med sin bror Elias. Rakel ser at noe er galt med Elias, og vil friste ham til å bli med henne hjem til Nordlandene der de har vokst opp. Det er en følelsesladd samtale, der deres svært ulike syn på hvordan man skal møte streiken kommer fram. Elias har mistet all tro på at streiken vil løse seg om ingen tar ansvar og gjør noe. Senere i Rakels samtale med Bratt, kommer det fram at han har skjønt hva Elias har planlagt å gjøre.

Tredje akt foregår i Holgers borg. Han har samlet landets bedriftseiere for å diskutere hvordan de skal møte arbeidernes krav. Et stort flertall er enige om at de skal skape et forbund for å gå

imot arbeiderne og sørge for at bedriftseierne får beholde styringen. Etter at diskusjonen er over og de skal sette seg til bords, går det opp for forsamlingen at de ikke kommer seg ut. Elias trår så fram og forteller dem om terroraksjonen han nå skal gjennomføre og hvorfor han tar dette dramatiske skrittet. Holger tar livet av Elias, før akten ender med at borgen sprenges, og alle bortsett fra Holger dør.

I fjerde og siste akt snakker Rakel om sin store sorg, og skylden hun føler for det Elias har gjort. Hun snakker om hvordan hans handlinger ikke har ført noe godt med seg, ingenting har blitt bedre. Senere kommer Credo og Spera til Rakel. Det kommer fram at Holger nå har gitt etter for Rakels ønske om å ta vare på barna. Rakel sier at hun ikke har noen framtid, men barna svarer at hun er *deres* framtid, og det skal bli en god framtid. Rakel skal gjøre mennesker friske og glade igjen, og sammen skal de hjelpe folk til å komme seg over «folkefortvilelsen», som de kaller det, det som gjorde at Elias gikk under. Rakel spør hvordan de skal møte denne fortvilelsen, og barna uttrykker tro på og optimisme for framtiden. De skal møte framtiden med vitenskap og teknologi. Rakels avsluttende replikk er: «der må noen begynde med at tilgi» (Bjørnson, 1920, s. 172).

## 5.2 Stykkets karakterer

Stykket har et bredt spekter av karakterer der noen har mer plass enn andre. De mest sentrale er protagonisten Elias Sang, hans søster Rakel, deres venn Bratt, arkitekten Halden, bedriftseieren Holger og barna Credo og Spera. Det er også karakterer i stykket som er basert på virkelige personer.

Fiktive personer er basert på et menneskes fantasi og språklige formuleringer. Når man leser fiksjonstekster, særlig realistiske, blir leseren fanget av karakterens personlighet og ikke på måten personen er konstruert (Helland & Wærp, 2005, s. 101). Det finnes flere ulike begrep for å betegne deltakerne i et drama. Jeg har valgt å benytte meg av begrepet *karakter*. Begrepet karakter kan brukes i både vid og snever forstand. Det kan brukes for å vise til alle fiktive personer, men ikke minst betegner begrepet en «litterær persons moralske og/eller psykologiske kvaliteter, eller altså dens personlighet eller selv» (Helland & Wærp, 2005, s. 103). Gjennom karakterbeskrivelsen som vektlegges i analysen, kommer tekstens norm fram. Dramaet består av svært komplekse karakterer, som alle står for og symboliserer ganske konkrete og tydelige holdninger og ideer. Bjørnson har gjennom måten karakteren framstår på, fått fram mye av det

stykket forsøker å formidle. *Karakter* er derfor et passende begrep på de fiktive deltakerne i stykket.

Karakterene i *Over evne*. *Andet stykke* er mer sammensatte enn den idealkarakteren i en tragedie som Aristoteles definerer. Ifølge Aristoteles er karakterene i en tragedie «enten bedre eller verre enn vi i almindelighet er» (2004, s. 25) Det kan først virke som om karakterene i Bjørnsons stykke lever opp til dette. De bærer verdier og kan betegnes som enten gode eller dårlige eksempler på menneskenes måte å handle på, men når man går nærmere inn i teksten kan de oppfattes på ulike måter. Det er nyanser i personene og deres utvikling. Selv om det kan virke som om de står for tydelige og bestemte holdninger, kan de også, når man går nærmere inn i tolkningen, oppfattes på svært ulike måter. Dette har vært gjennomgående i min tolkningsprosess, og under kontinuerlig utvikling i min analyse.

### 5.3 Å gå over evne

Ideen om å gå over evne kan spores tilbake til den greske antikken, og man finner det igjen i de greske tragediene i begrepet *hybris*. *Hybris* brukes når et menneske strekker seg over de gudgitte grensene for hva et menneske har rett til, og er i stand til å oppnå. Det betegner mennesker som er fylt av overmot eller hovmod, og som derfor kan utføre katastrofale handlinger. Sagt på en annen måte betegner *hybris* menneskets tendens til å handle uklokt og trå over moralske grenser ut fra en idé om egen uovervinnelighet. Aristoteles påstår at overmot, for noen mennesker fører til behag. Gjennom sine handlinger ønsker de å vise at de er overlegne andre mennesker. Han beskriver også hvordan slike handlinger er noe som typisk gjennomføres av unge, rike mennesker og gjerne veltalende mennesker. Disse tre kjennetegnene finnes i flere av stykkets karakterer. For at noen skal begå handlinger i overmot, vil de mest sannsynlig ikke ha respekt for de som har andre holdninger enn seg selv. De respekterer kun seg selv og sin måte å oppfatte verden på. Ifølge Aristoteles er det ulike årsaker til at mennesker befinner seg i en situasjon der de velger å begå slike handlinger. De har ofte blitt krenket og motarbeidet, og har derfor behov for endringer som situasjonen de befinner seg i kan gjøre det vanskelig å oppnå (2002, s. 115-116). Dette er menneskelige problemer og behov som er til stede i flere av karakterene i Bjørnsons drama. Fortsatt i dag er *hybris*ideen til stede i vårt språk og vår kultur. Den finnes i flere kjente sitater og ordtak som blant annet det bibelske «hovmod står for fall» og Orakelet i Delfis' «kjenn deg selv».

Betydningen av hybris, eller det å gå over evne, i stykket blir tatt opp av flere forskere. Pedersen (2017) beskriver det å gå over evne som «tendensen til å forstrekke seg ut over menneskelige grenser, ut i det grenseløse eller det fantastiske – på bekostning av sunn menneskeforstand» (s. 290). Teolog og filosof John Nome (1934) beskriver at farene ved dette må møtes med at man «stiller de store samfundshensyn over den enkeltes ret, og bekjemper det som er over evne, i religion og i politikk det usunde og grenseløse, det som ikke holder de rette menneskelige mål» (s. 25). Det er mulig og relevant å se tematikken som et av prosjektene med Bjørnsons tekst. Akkurat som i de greske tragediene, der hybris alltid straffes, blir alle som med overmot tar valg de ikke har rett til, stående igjen som taperne. I *Over Ævne. Andet stykke* er det tydelig hvilke av karakterene som står igjen som tapere, og hvem som har de verdiene stykket fremmer som den riktige måten å tenke og handle på.

### 5.3.1 Det overnaturlige og det naturlige

To gjennomgående begreper i stykket er det *overnaturlige* og det *naturlige*. Begge disse begrepene er knyttet til ideen om å gå over evne. Begrepene viser til et virkelighetssyn eller en tankegang mennesker har. Det overnaturlige henviser ikke til noe mirakuløst eller fantastisk, men knytter seg heller til noe uoppnåelig. Dette overnaturlige virkelighetssynet har troen på noe langt utenfor våre rasjonelle grenser for hva som er mulig. Det naturlige har derimot et positivistisk syn på virkeligheten. Det er noe verdslig som kan verifiseres og rasjonaliseres. Man kan sammenligne det overnaturlige og det naturlige med tro og viten. Det naturlige kan knyttes til det rasjonelle og det menneskelige, mens det overnaturlige knytter seg til noe uoppnåelige og utopisk. Allerede i dramaets tittel, *Over Ævne*, møter leseren ideen om noe overnaturlig. Valget av tittel gjenspeiler tenkningen som er selve grunnlaget for tekstens handling og norm. Tittelen dukker opp to ganger i dramaets replikker. Begge gangene er det snakk om lange monologer fylt med sterke følelser og formaninger. Når jeg benytter meg av begrepene *overnaturlig* og *naturlig* i min oppgave, er det altså disse betydningene jeg henviser til.

I stykket er det også snakk om når et menneske beveger seg i det *grenseløse*. Jeg oppfatter det som et synonym til det overnaturlige, når et menneske beveger seg utenfor de grensene for hva det har rett til å gjøre. Et menneske vil ikke oppnå noe gjennom å strekke seg over sine naturlige grenser, å ta på seg denne makten vil kun bringe med seg tragedie. Feilen mennesket gjør er å forsøke å finne hjelp i det overnaturlige. Det overnaturlige kan beskrive alt fra religiøs tro til

moralske holdninger og menneskers påvirkning på andre mennesker, den makten mennesker ilegger seg selv og sine meninger.

Bjørnson selv nevner disse to begrepene når han beskriver hva han ønsker å oppnå med stykket i en brevveksling med litteraturhistorikeren Christen Collin. Ifølge Bjørnson ønsker *Over Ævne. Andet stykke* å beskrive hvordan det «ikke er frælse for os i det overnaturlige, det overmenneskelige, der altfor let forvirrer vor hjærne og avler det umenneskelige; der er alene frælse i det naturlige og menneskelige» (1937, s. 147). Mennesker er ikke skapt til å gå over evne. Tro på det utopiske og idealistiske, og å handle for å oppnå det, vil aldri føre noe godt med seg.

#### 5.4 De ulike karakterenes over evne-handlinger

Tittelen *Over ævne* referer til mer enn bare Elias' terrorhandlinger. Flere av karakterene styres av overmot og går over evne. Verdiene og tendensen i Bjørnsons stykke kommer tydelig fram gjennom karakterene, holdningene de står for og måten de handler på. Allerede i første akt begynner de ulike kontrastene i karakterenes samfunnssyn å komme fram. Akten gir leseren kjennskap til både arbeidernes holdninger, religionens plass i samfunnet og mektige karakterer som forsøker å gjøre en forskjell. Gjennomgående i hele stykket er det fokus på det reflekterende mennesket, og i de lange monologene i teksten kommer dette tydelig fram. Måten disse holdningene møtes på, sier mye om hvilket samfunnssyn karakterene i teksten er påvirket av. Stykkets kritikk av konservative holdninger kommer fram gjennom monologene, og gjennom disse kommer viktige sider ved tekstens norm fram. I min studie av karakterene vil jeg legge vekt på hvilken posisjon de har i stykket, deres holdninger, påvirkningen de har på handlingsutviklingen og hvor de står når handlingen er over.

##### 5.4.1 Elias og martyrens religion

Elias kan til tross for sin relativt sjeldne eksplisitte opptreden, oppfattes som hovedpersonen i stykket. Hendelsene som driver historien fram har enten Elias som handlende karakter, eller så står Elias fram i de andre karakterenes samtaler, direkte eller indirekte. Det finnes flere frampek i teksten til handlingene Elias ender opp med å begå. Hans tilstedeværelse ligger under det meste av dialogen i teksten. Gjennom terroraksjonen har han gått langt over de menneskelige evner, og tar på seg en makt han på ingen måte har rett til å bruke.



Ved å lese stykkets forløper, *Over ævne. Første stykke* utgitt i 1883, blir Elias sin motivasjon og bakgrunn for terrorangrepet tydeligere. Elias og Rakel har vokst opp i en fundamentalistisk kristen familie. Deres far, Pastor Sang, nekter å la sin syke kone søke medisinsk hjelp fordi han mener han selv har krefter til å helbrede henne. Dette fører til hennes død (Bjørnson, 1965). Det er tydelig at farens overmot og over evne-tenkning videreføres i Elias. Han tar selv på seg ansvaret for en situasjon han på ingen måte er i stand til å håndtere. Teksten har her en deterministisk tenkning der fedrenes synder hjemsøker sønnene. Med dette som utgangspunkt kommer det fram at over evne-tenkningen ikke tilhører en bestemt livstro eller ideologi. Elias og hans far har ulike livstolkninger, likevel er de begge ofre for hybris. Skylden ligger dermed ikke på et religiøst eller politisk plan, men må tolkes som en livsoppfattelse som gjelder alle mennesker uansett tro og politisk syn.

Elias kjennetegnes ved sin rasjonelle tenkemåte. Han har grunner til å handle som han gjør. På tross av sine grusomme handlinger framstilles han ikke som et sykt individ, men som et menneske i en situasjon hvor han føler at han ikke har andre valg. Han handler rasjonelt ut fra de sosiale og materielle forutsetningene han har. Elias kan oppfattes som den mest komplekse karakteren i stykket. Han begår de grusomme handlingene, men likevel oppfattes han ikke som et ondt menneske. Teksten sender en beskjed til samfunnet om hvordan man skulle behandle arbeiderkonfliktene og streikene som oppsto på slutten av 1800-tallet. Dramaet lykkes med å treffe leseren gjennom å skape en mangetydig og ambivalent karakter.

Det første frampeket til Elias' terrorhandling kommer i etterkant av Marens begravelse i første akt, i en samtale mellom fattigfolket, spritselgeren Otto Herre, alkoholikeren Markmusen og den prostituerte kvinnen, Skinfællen. Otto Herre snakker tydelig om hvordan skylden for barnas død ikke kan legges på Maren, det er eliten i byen som har stått for hennes og barnas død. Han snakker også om borgene og minegangene som går under den, og hvordan de «Skulde fyldes af krudt, af dynamit og andre explosive emner! Og så elektrisk ledninger ned i det!» (Bjørnson, 1920, s. 98). Otto Herre drømmer om hvordan arbeiderne kan stå fram for å forandre situasjonen de befinner seg i. I den samme samtalen viser Otto Herre også til Maren som den store Medea. Medea er en skikkelse i gresk mytologi som hevner seg på sin utro ektemann ved å ta livet av deres to barn (Euripides, 2002). Maren hevner seg på eliten i samfunnet og situasjonen de har plassert arbeiderne og henne i, ved å ta livet av seg selv og sine barn..

I dialogen i andre akt mellom søsknene Elias og Rakel, viser Rakel omsorg ved å nevne hvor blek og medtatt Elias er blitt, og han forteller at han ikke sover om nettene. Han sier også at han ikke spiser, for Bratt har sagt at «vi skal øve os i offer» (Bjørnson, 1920, s. 127). Dette er et av de tydeligste tegnene på hvordan Bratt påvirker Elias' holdninger. Det kommer etterhvert fram i dialogen at Elias har mistet troen på streiken. «Det bliver det forfærdeligste nederlag, nogen har hørt tale om. Maren Haug var fremsynt. Å – flere end hende vil ikke overleve det!» (s. 128). Han mener det må mer til enn streik som virkemiddel for å vekke rikmennene. Han ønsker å være forgangsmannen, et forbilde, den som handler først og som andre skal følge etter. Samfunnet er avhengig av slike mennesker for å gjøre endringer. Som Elias selv sier: «Men stærkest er dog de, som vil det ny! Den evige ild, sprængningsmagten! Den er i foregangsmændene. På dem kommer det an. Jo modigere fremgangsmændene, jo større følget» (s. 131). Samtalen mellom Elias og Rakel kommer til et punkt da det er tydelig for leseren hva Elias ønsker å gjøre.

*Elias. (stødt):* «At det, vi vil skal leve, må gå gennem døden»

*Rakel.* «Gjennem døden-?»

*Elias.* «Vil du rejse liv, så dø for det! Kristendommen fik sit af korset. Fædrelandet af de faldne. Ingen fornyelse uden gennem døden.»

*Rakel.* «Og dette skal anvendes her-?»

«Du vil, arbejderne skal dø for sin sak?»

*Elias.* «Kunde de *det*, så var deres sag frelst! Så vandt de straks!»

(s. 130).

Elias' ønsker å spre sitt budskap gjennom voldelige handlinger for å gi arbeidernes situasjon oppmerksomhet. Det er omstendighetene som har ført ham dit han er, og skylden legger han på samfunnseliten og de skjeve maktforholdene. For ham kan ingen fornyelse skapes uten død. Dette kan sammenlignes med marxismens radikale tro på væpnet revolusjon som den eneste veien til et rettferdig samfunn. Rakel står sterkt på at det er en forferdelig lære, men Elias hevder at ingenting kan bli verre enn det allerede er. Han påpeker hvordan det «er martyriets religion, som her forkyndes» (s. 132). Elias står fast på at det er en livstro, en religion han velger å dø for. Det er ikke bare en politisk maktkamp, men en kamp for meningen med livet. Her gjenspeiles den marxistiske tenkningen om idealsamfunnet som må skapes gjennom kamp. Man kan lese det som om Elias føler at hans engasjement har gitt større konsekvenser enn han hadde trodd, og ser derfor ikke at han har noe annet valg enn å begå terrorhandlingen.

Det fins to martyrer i dette stykket, Maren Haug og Elias Sang. Marens offer er større enn Elias sitt. Hun tar med seg sine to barn i døden. I sitatet kan det finnes belegg for at Elias føler

skyld i dødsfallene. I samtalen mellom Bratt og Elias om Marens død blir det klart at Elias var den siste Maren snakket med før hun døde. Bare dette å være den siste som kunne forhindre den fryktelige hendelsen der en mor tar livet av sine barn og seg selv, oppleves etter alt å dømme svært problematisk for Elias.

*Elias.* Tak! – Vet du, hvem som var den sidste. Maren Hau talte med?  
*Bratt.* Det var dig?  
*Elias.* Mig.  
(s. 107)

Det den korte bekreftelsen «Mig» står alene og får dermed en styrke som kan antyde hans skyldfølelse. Samtalen går videre:

*Bratt.* Hvad sa hun? Det var fortvivlelse — ?  
*Elias.* Hun sa: der må noen dø, sa hun. Før legger de ikke merke til os.  
*Bratt.* Det sa hun?! — — Altså en fuldt bevidst martyr?  
Tror du det?  
*Elias.* Det tror jeg  
(s. 107)

Bratt uttrykker et visst behov for å få bekreftet at Maren tok valget selvstendig ut fra et ønske om å ofre seg. Han stiller spørsmålet til Elias med «Tror du det?», og Elias svarer at han *tror* det. I tvilen som uttrykkes kan det ligge et forsøk på å overbevise seg selv om at han ikke har noe ansvar. Likevel kan man i denne samtalen ane en usikkerhet hos de to mennene, som om de lurer på hvilken rolle de kan ha hatt i Maren og barnas død, men det kan virke som om Elias er mest preget. Bratts replikk «Jeg ser, det har gjort svært indtrykk på dig? Du ser dårlig ud» (s. 108), viser at hendelsen har gått sterkt inn på Elias. Hvilken rolle kan en slik tolkning spille inn på Elias terrorhandling og offer? I sitt engasjement for den edle saken, kan han ha kommet i skade for å indirekte ha oppmuntret til Marens ugjerninger. Nå må han ta konsekvensene for påvirkningen. For Elias-karakteren er det nødvendig å argumentere for at Marens dødsfall var nødvendig. Han viser sin rasjonelle side, og mener at hennes selvmord var uunngåelig, og vil være med å bidra for arbeidernes beste. I Elias-karakteren og i Maren kommer den utilitaristiske tenkemåten fram. Kan et fåtall menneskers død forsvares hvis det redder mange? Hva stykkets svar på dette er kommer tydelig fram gjennom handlingene som blir begått. Marens selvmord kan ifølge Elias' tenkning oppfattes som det beste for flertallet. Terroraksjonen blir for Elias den naturlige fortsettelsen.

Om vi forutsetter at resonnementet omkring Maren døds og Elias' skyldfølelse er en mulig fortolkning, kan dette også være en del av fortsettelsen og dermed nok en delforståelse bak motivasjonen for Elias' selvmordaksjon. Dette er med på å styrke forståelse av at stykkets norm generelt og Elias-karakteren spesielt, uttrykker en kompleksitet som styrker teksten estetiske verdi.

Uansett framstår ikke Elias som en karakter som ønsker å være en ledende figur, men han vil at hans liv skal gjøre en forskjell. Han er villig til å ofre livet for at verden skal kunne bli bedre for alle. Som han sier rett før borgen eksploderer: «Det kan være det samme. Jeg ønsker ikke udødelighet» (s. 154). Elias har ikke et personlig behov for å bli husket, men troen han har på at hans handlinger vil føre med seg endringer for de undertrykte i samfunnet, står like sterk. Elias er villig til å gi livet for å underrette om situasjonen arbeiderne befinner seg i.

I Elias sin historie blir også medias makt tematisert. Elias har lagt mye arbeid i streiken for å skape endringer i samfunnet. Det kommer fram at han har brukt pengene han har arvet til å starte en avis, hvor han har forsøkt å nå ut med sine meninger til arbeiderne gjennom politisk propaganda. At denne påvirkningen gjennom media har virkning, uttrykkes ved arbeidsgivernes ønske om forbud mot avisen. Avisen og betydningen den har for arbeiderne, er også med i diskusjonen mellom bedriftseierne i tredje akt. Selv om mediemotivet er en tematikk som ikke kommer eksplisitt fram i teksten, vektlegges den indirekte i stykket. Det er tydelig at Elias er klar over makten som ligger i å nå ut til folket gjennom media. Dette er også en faktor som spiller inn på hans motivasjon. Når han blir spurt om hvorfor han begår terrorhandlingen, er hans svar: «Til avertissement» (s. 154). Han begår terrorhandlingene for å skape oppmerksomhet rundt arbeidernes situasjon, uten omtale i ettertid ville virkningen av terroraksjonen være mindre. I stykket framstilles media som en ressurs som kan brukes for å skape samfunnsendringer. Denne tankegangen kan gjenkjennes i dagens terrorisme. Medias rolle har utviklet seg enormt, og i dag både bruker og misbruker demokratiske og autoritære retninger medias makt. Dette er et element i teksten som kan bygge opp under stykkets aktualitet.

Elias framstilles som en kompleks karakter, som skaper samfunnsendringer på ulike måter. Han kan framstå like mye som en karakter som tar tak i problemer, som en som lar seg påvirke av omverdenen. Hvordan han er i stand til å rasjonalisere handlingene han begår, kan knyttes både til hans oppvekst, tenkningen han har fått innprentet fra det radikale miljøet han har blitt en del

av og situasjonen han og resten av arbeiderklassen befinner seg i. Han er et menneske tydelig preget av empati, men hans begrunnelse for å gjennomføre terrorhandlingene kan også skyldes menneskene han omgås. Elias lar seg påvirke av andre menneskers holdninger, noe som kommer til syne i min studie av karakterene Halden og Bratt.

#### 5.4.2 Halden og det underliggende plottet

*Over ævne. Andet stykke* er ikke det man vil kalle mangetydige ved første blick, det kommer ofte tydelig fram hvilke verdier teksten forsøker å formidle. Som nevnt tidligere, er teksten preget av den voldelige anarkistiske bølgen som gikk gjennom Europa. Dramaet kan oppfattes som et forsøk på å finne det bakenforliggende for disse konfliktene, for så å gi svar på hvordan de kan løses. Hybris-tematikken kommer tydelig fram gjennom Elias, men mer underforstått og krevende er det å finne de ulike årsakene til at Elias begår terrorhandlingen. Når man først møter stykket kan det virke som om Elias er en person som har sterke meninger, noe han helt klart har, men først og fremst er han et menneske som lett lar seg påvirke av omverden og sine følelser. En viktig inspirator for Elias viser seg å være en biperson i teksten og i samfunnet den beskriver, arkitekten Halden som gjenoppbygger Holgers borg. Han tar ikke stor plass på scenen eller i samtalene, men spiller likevel en sentral rolle for Elias sin samfunnsforståelse og handlinger.

Bedriftseieren Holger har mistillit til Halden, dette kommer tydelig fram i det første møtet mellom Rakel og Holger.

*Holger.* «Det er noget ved ham der – (*Stanser.*)

*Rakel.* «De har imod Halden.»

*Holger.* «Har de mærket det?»

*Rakel.* «Fra første gang jeg så ham og Dem sammen.»

(s. 122).

Holger har latt seg fornærme av at Halden ikke har nevnt at han også er byggmester for Rakels hospital. Overraskende nok kommer det også fram at Halden har tilbudt seg å arbeide gratis for Rakel. Hva som har ført til at han bestemte seg for det er det ingen som forstår, men det antydes at han har et bekjentskap med Elias, for det er han som fortalte Rakel at Halden var villig til å arbeide for henne. Dette er den eneste gangen Haldens tilknytning til Elias kommer til syne. Det kommer fram at Halden har vokst opp i Amerika, man kan her se tilbake til en samtale mellom Holger og arbeiderne tidligere i stykket. Holger nekter i denne samtalen arbeiderne det de forlanger for å avslutte streiken. Den ene arbeideren bryter så ut med en kritikk av

rikmennene: «Døm, som forfører kvinfolka vore – å så sender døm til Amerika!» (s. 117). Rikmennesenes oppførsel mot kvinnene i arbeiderklassen har teksten tatt opp tidligere. Faren til den avdøde Maren, Anders, snakker ved flere anledninger om sin andre datter Thea, som skal ha blitt antastet av en av rikmennene og sendt til Amerika. I denne sammenhengen kan det tolkes som at det er Holger som står bak, da han med en gang dette blir nevnt reiser seg og forlanger at de forsvinner. Mistanken vokser, er Halden Holgers uekte barn? Den endelige bekreftelsen kommer i siste akt, når Bratt kommer gående inn på scenen etter bombingene av borgen og kaller Halden for «hr. Holger junior» (s. 166). Det er også Halden som tilbyr Anders, sin egen bestefar, noe å styrke seg på når han bryter sammen under sin anklage mot Holger for det han har gjort mot hans datter Thea, Haldens mor.

Årsaken til at denne historien er såpass utydelig i teksten er noe usikkert. Det at Halden er Holgers sønn kommer ikke direkte fram hverken for leseren eller karakterene i teksten. Stykket virker ikke til å ville framstille en enkelt persons hevn, men virker heller til å informere om hva som ville skjedd hvis man ga etter for de store konfliktene som pågikk i samfunnet. Dersom man hadde lagt skylden på en enkelt person, som enten Elias irrasjonelle handlinger eller Haldens hevn mot sin far, ville stykket mistet betydningen som et samfunnskritisk drama.

Grunnen til at Halden har blitt en del av stykket, kan man derfor spørre seg om. Jeg oppfatter det som om Haldens historie har fått plass for å gi en realistisk fremstilling av hvordan Elias var i stand til å gjennomføre terrorhandlingen. Selv om Elias har blitt påvirket både igjennom sin barndom, tiden han lever i og personene han omgås, må man merke seg at en virkelig påvirkningsfaktor med ressurser til å sette den store massakren i gang kanskje ikke hadde vært til stede om det ikke var for Halden. Halden har vært med å gjenoppbygge borgen, noe som tilsier at han er godt kjent med minegangene som går under den, og dermed har han også hatt mulighet til å fylle dem med dynamitt. Elias framstår ikke som en person som på egen hånd hadde vært i stand til å ta for seg de mer praktiske delene av terrorhandlingen. Halden kan derfor leses som et nødvendig, om enn skjult, element i stykkets overordnede handling.

#### 5.4.3 Bratts overmøte og nederlag

Bratt kan sies å uttrykke den deterministiske tankegangen som fantes i litteraturen på 1880 og -90 tallet. Deterministisk tenkning hevder at mennesket har begrenset mulighet til å forandre sitt eget liv. Samfunnsklasse, familie og sosioøkonomisk bakgrunn bestemmer i stor grad hva et menneske vil være i stand til å oppnå i livet sitt. Er man født inn i en lavere

samfunnsklasse, vil man også bli værende der. Dette kommer fram når Bratt taler til arbeiderne i første akt:

Her er mørkt og kaldt. Her arbejder få med håb, ingen med glæde. Her liker ikke barna sig, de tyr ud til havet eller op i dagen. Sol vil de ha. Det varer bare en stakket stund, så opgir de det; de lærer, at den, som er kastet hid ned, han kravler sig sjælden op igjen.  
(s. 104).

Ifølge Bratt vil de som er født inn i arbeidernes «Helvede», bare i begrenset grad være i stand til å komme seg derfra. Samfunnsklassen de tilhører mangler sosial mobilitet. Han fortsetter sin store ordbruk og mektige tale med å argumentere for hva som må til for å vinne streiken, hvordan arbeiderne må stå opp mot makthaverne og hvordan det må finnes noen som «endelig tar det store taget» (s. 105). Han bruker også store ord for å beskrive hvordan Maren ikke døde forgjeves. Streikekassa har nemlig fått inn stor økonomisk støtte. Bratt sier at man ikke må huske henne i angst og pine, men heller bruke hendelsen til å øve seg i å ofre, slik som Maren gjorde. Det Bratt og arbeiderne ikke er klar over, er at det er Elias som i skjul har støttet streiken økonomisk. Dette har han gjort i et forsøk på å oppmuntre arbeiderne til å fortsette streiken, ved å tro at de har støtte og oppmerksomhet utenfra.

Bratt er ikke styrt av følelser på samme måte som Elias. Han lar ikke sin motivasjon og argumentasjon komme fra sin samvittighet, men lar seg styre av politisk ideologi og refleksjoner. Teksten viser at Bratt har liten tro på at store samfunnsmessige forandringer vil skje uten at enkeltpersoner tar ansvar. Gjennom sine lange monologer framstår han som en sterk politisk strateg, og språket han bruker i talene sine er med å oppildne tilhørerne og spre lyst til å skape forandringer. På denne måten kan Bratt oppfattes som forfatterens talerør. Bratts ønske om rettferdighet og forandring kommer fram i talen han holder i første akt. Andre ting han tar opp som kan oppfattes som Bjørnsons egen tenkning, er hans holdninger til kunnskap og intellekt når han snakker om arbeiderklassens ungdommer. Dette uttrykkes i Bratts monolog i første akt: «Ungdommen og bøgerne er tilsammen fremtiden» (s. 105). Bjørnson så på arbeidet rundt folkeskolen og utdanning, og oppbyggingen av kulturen i samfunnet som viktig. Bratt er ute etter at de unge og framtidige generasjonene «skal løfte alle de følgende slægtled op i solens vederkvægende liv» (s. 105). I sine taler framstår Bratt som en autoritet og han er mer enn flink til å bruke den til å påvirke sine tilhørere.

Når han snakker om borgen Holger har bygget opp igjen og møtet som skal holdes for å stoppe streiken, argumenterer han for at det ikke vil være negativt for arbeiderne, selv om de oppfatter det sånn. «Lad dem endelig få bære sig sådan ad! Da får vi mange venner, vi ikke før har haft» (s. 105). Arbeidsgivernes kamp mot arbeiderne vil, ifølge Bratt, bygge opp under sympatien og den økonomiske støtten arbeiderne har mottatt så langt. Sånn sett er ikke Bratt en mann som argumenterer for vold for å nå sine mål, men det betyr ikke at han ikke har hatt innvirkning på Elias sine valg. Dette kommer fram i samtalen mellom Elias og Bratt i slutten av første akt:

*Elias.* Naturligvis. De folk tar også fremtiden fra os. Det forfølger mig nat og dag. Mer end det med Maren. *Det er værre.* Tænk dig, de tar fremtiden fra os.  
*Bratt.* (*Ser fast på ham*). Slige følelser sætter man om i handling, Elias!  
*Elias* (*Møder hans øje*). Tvivl ikke om det!  
(s. 108).

Noe av det første som kommer fram i samtalen deres, er at Bratt har forstått at det meste av de store pengesummene som har tilkommet streikekassen kommer fra Elias. Elias gir ingen hentydning til å skulle svare på hvorfor han har gjort dette. Dialogen de fører videre tar opp Marens selvoppofring, hvordan man møter undertrykkelse med kamp, religionen og Guds plass i krigen og det «at ofre sig selv for at få knust dem, der vil ondt». Bratt vil snakke videre om hvorfor Elias skal ta seg av alle sammen, men Elias avbryter ham og scenen avslutter med en følelsesladet samtale der han forteller hvor mye Bratt har betydd for ham: «Jeg elsker *dig*, som bestandig tør tro, og være som du tror! Og som tar i, så landet ryster. Du råber ind i vore sjæle: Mod, mod!» (s. 111). Når Elias forsvinner fra scenen står Bratt igjen forvirret og skremt. Han har skjönt at Elias har tatt en avgjørelse og har noe dystert å gjennomføre, og Bratt fortsetter å rope navnet hans idet teppet faller.

Selv om det er Halden som til slutt driver Elias over kanten, er det Bratt som fører Elias på villspor og får ham til å begå terrorhandlingen, noe også Francis Bull hevder (1963, s. 677). Selv om Bratt ikke direkte oppfordrer Elias til å begå de grufulle handlingene, styrker hans retorikk Elias sin rettferdiggjøring av terrorangrepet. Når Bratt forstår hva Elias har planer om å gjøre, er dette noe han tar ansvar for. Dette skjer i en samtale mellom Rakel og Bratt i andre akt. Bratt kommer brasende inn og sier at det er noen som har tatt fra ham Elias, men at han ikke skjønnte det før i dag. Her kan nok en gang linjene trekkes til Haldens usynlige arbeid med å påvirke Elias til å gjennomføre terroraksjonen. Bratt påpeker at Elias' største lengsel er å gjøre noe «*umådeligt*», altså noe over evne. Bratt peker også på hvordan Elias er så enkel å forføre, han er så godtroende. Likevel er Bratt en av dem som har vært med på å plante ideene hos ham.



Bratt beskriver hvordan Elias ønsker å få gjort noe som vender hele verdens øyne mot arbeidernes lidelse og fattigdom, og han ser bare en løsning. Elias har ledet arbeiderne på villspor, han har gitt dem en falsk tro på at de har støtte gjennom blant annet økonomiske bidrag og gjennom avisen han skriver, men Bratt ser på seg selv som den skyldige. Skylden må ikke legges på Elias. Bratt sier det slik: «Jeg hjelper ikke folk; jeg forleder dem. Jeg fører ikke, jeg forfører. Jeg gjør alltid det modsatte af, hvad jeg selv vil. Jeg kan ikke andet end skyde over målet. Skabe røre – og så fortvilelse» (Bjørnson, 1920, s. 136).

Bratt framstiller det som om noen mennesker har lettere for å gi etter for det overnaturlige enn andre, og beskriver seg selv og Elias som slike mennesker. Ifølge Bratt har de:

En overspændt fantasi eller overspændt vilje. Derfor er her altid noget over evne i os. Vi har set mennesker. Fare til himmels i guldvogne, og engler i skyerne og sjævla i evig ild, og hungrer efter mirakler, - vi har ikke hjærne til å klare det naturlige liv. Nej, nej! Det er synd på os, Rakel! Vi tager gale øjemål, vi kaster os ud i det på træf. Samvittigheden er intet sikkert styre for os; den har ikke havt hjem på jorden og i nutiden. Vi farer ind i utopier og ud i det grænseløse (s. 137).

Bratt påpeker selv hvordan han er den som har lurt Elias, og at han skulle ha forstått for lenge siden at Elias med «en natur som hans *aldrig* skulde have været med her» (s. 137). Elias farer inn i disse utopiene, og han styrer seg selv og de andre inn i det grenseløse. Noe forferdelig kommer til å skje. Bratt kritiserer seg selv for å ha misbrukt sin retoriske makt, og påvirket Elias i så stor grad. Moralen i stykket kommer fram gjennom Bratt, de som har makt må ikke bruke den for å påvirke andre mennesker til å begå handlinger de ikke har rett til å begå. Bratt går like mye over evne som Elias.

I fjerde akt, etter at Elias har gjennomført bombingene, kommer Bratt inn på scenen. I sideteksten står det at han er sammenkrøpet og snakker langsomt og stille til seg selv. Han snakker til en usynlig skikkelse som han kaller hr. Lassalle. «Ja, hvis hr. Lassalle-? Jo! Ja!- Farvel! (*Går lyttende til en.*) – Siger de det? Jeg forsikrer Dem, jeg søker bestandig, men jeg kan ikke komme på det. Det, som jeg strævet så med» (s. 167). Dette er siste replikken fra Bratt før han forsvinner fra scenen. Måten han framstilles på i denne scene, er veldig forskjellig fra da han først trådte inn i første akt. Han blir i sideteksten beskrevet som tynget av sorg, den store stemmen hans har blitt lav og dempet, og han beveger seg sakte (s. 166). Hr. Lassalle viser til den tyske politikeren og sosialisten, Ferdinand Lassalle, som grunnla det tyske sosialdemokratiske partiet (Keel, 1999, s. 334). Bratt er utdannet prest, men har lagt fra seg sin religiøse tro for å vie sitt liv til det demokratiske samfunnsstyret. Han har arbeidet hardt for å formidle sin overbevisning.

Når den påvirker Elias til å begå de fryktelige handlingene, som går langt over det Bratt har forsøkt å få fram, er det rimelig at Bratt opplever det som et nederlag. Ikke bare på grunn av at Elias er død, men også fordi hele det arbeidet han så på som sin livsoppgave, har mislyktes. Det har ikke ført til bedring for arbeiderklassen. De fleste av arbeidsgiverne er døde, arbeiderne har gitt opp streiken og er forlatt i samme situasjonen som de alltid har befunnet seg i.

Bratt er viktig i handlingen. Han er kanskje også den personen som gjennomgår den største forandringen i løpet av stykket. Han går fra å være en mann som står sterkt for sine handlinger og oppfordring til endringer, til å innse hvilken virkning han har hatt på Elias. I slutten av stykket er han nedbrutt av dårlig samvittighet og anger. Gjennom sin bruk av autoritet og mektige ord, har han indirekte påvirket Elias' tro på at terrorhandlingene er det eneste riktige.

#### 5.4.4 Elias, Bratt og Haldens skjulte samarbeid

Stykkets forsøk på å skape en realistisk virkelighet er avhengig av de ulike karakterene og påvirkningen de har på hverandre. Selv om det er Elias som blir stående igjen som den eksplisitte angrepsmannen, er det tydelig at både Bratt og Halden har hatt en påvirkning på handlingen han begår. Elias har et behov for å være med å skape endring, Bratt har vært med å oppildne og rasjonalisere Elias sine handlinger og Halden som har gjort det mulig for Elias å gjennomføre terrorangrepet. Uten dette implisitte samarbeidet, er det ikke sikkert det hadde endt på samme måte. Bjørnson har gjennom samarbeidet mellom de tre, skapt et realistisk bilde av hvordan Elias var i stand til å begå terrorangrepet.

Alle tre karakterene har trekk av hybrisideen. Aristoteles sin påstand om at mennesker fylt med overmot ikke har respekt for andres holdninger og meninger, men kun sin egen tenkemåte, finnes hos både Elias, Halden og Bratt. De har også blitt krenket og motarbeidet av samfunnet, og har på den måten fått motiv for å gjøre endringer. De er fylt av hovmod og for alle tre ender det i katastrofe, akkurat som i den aristoteliske tragedien.

#### 5.4.5 Holger og herreblodet

Bedriftseieren Holger er en sentral karakter i stykket, noe som kommer fram på flere måter. Hans fanatiske tenkning ligger nært opp til Elias sin, om enn på en ganske annerledes måte. Holger ser tilbake på middelalderen som den edle tidsalderen, han vil tilbake til et føydallignende samfunn der de som er født inn i eliten skal styre. Dette kommer blant annet

fram gjennom hans herskkelige borg, som sideteksten beskriver at er bygget over gamle ruiner som reiser seg høyt i sollyset over arbeidernes «Helvede». Borgen har vegger prydet av store kunstverk og våpen. Det er slik han ønsker verden skal se ut igjen, når menneskene nok en gang skal gi plass til «store skikkelser, der tør og kan kundgjøre sig (...) Her er et bygværk gjenreist fra den tid, den havde det. Med tårne som rager op og hersker. Murmasser i vælde, i form, som præker magt og pragt» (s. 121-122). Ifølge ham er det «herreblodet» man er født med som gir visse mennesker rett til å herske. En demokratisk styreform representerer ifølge ham alt vondt og starten på et samfunn på vei mot undergang.

Bratt argumenterer i sine taler for at det er arbeiderne man må takke for rikdommen. Det er deres arbeid som har lagt grunnlaget for byen som har vokst fram oppe i solen. Holger står fast på at det er bedriftseierne, som de ledende skikkelsene i samfunnet, som skal ha æren for arbeide som blir gjort. Uten dem ville ikke arbeiderklassen ha klart seg. De ville ikke vært i stand til å bygge opp et samfunn uten en styrende makt. I sin samtale med Rakel i andre akt, kommer disse holdningene sterkt fram.

*Holger.* Jeg har fått høre, at *de* har skabt min formue, at jeg følgelig sidder her som en stortyv. Hvad? En ganske lystig historie! Her gjør jeg arbejdsmarked for flere tusen. Læg *dem* til, der lever af disse tusen, og vi får en by. Så en vakker dag, før jeg endnu er færdig, vender de sig imod mig og siger, det er deres! Hvad? Og når jeg ikke straks er villig til alle indrømmelser, gjør de oprør? (s. 119).

Holger vil ikke gå med på at han skylder arbeiderne noe som helst. Han har gjort sin jobb, han mener også at det ikke er noe han kan gjøre for å bedre arbeidernes situasjon. Som han selv sier til arbeiderne som ønsker forandring: «Det står ikke i vor magt at gjøre dere lykkelig» (s. 116).

Holgers aristokratiske livstro, Herrernes religion, som han kaller det, står i sterk kontrast til Elias, Bratt og arbeidernes ønske. Holger er overbevist om at visse mennesker er bedre enn andre, en tro på at overmennesker eksisterer og at de har rett til å styre samfunnet. Ifølge Holger vil et samfunn kun fungere om de «rette» sitter med makten. Likevel er det viktig å merke seg at for ham er det ikke nødvendigvis de rike som er overmenneskene, men også de som tør å stå opp for det de mener. Blant annet ser han på handlingene til Elias med beundring. Elias er ifølge Holger et sterkt menneske, i motsetning til flere av de andre bedriftseierne som han ser på som mindreverdige og svake. Som han uttaler i sin samtale med Halden, er det i mennesker som er i stand til å gjøre opprør for det de tror på det finnes herreblod. I møtet med arbeidernes deputasjon ser han blant annet karakteren som fysisk angriper ham som bedre enn de andre

arbeiderne. Han må det være edelt blod i, mener Holger. Hans syn på verdighet og det overmenneskelige kommer tydelig fram i slutten av tredje akt, når alle har innsett hva som er i ferd med å skje etter at han har skutt Elias. Panikken bryter løs, men Holger vil stå oppreist i møtet med døden. I hans ord til møtedeltakerne kommer dette tydelig fram:

Prøv at tage det uundgåelige med værdighed. En død er vi alle skyldige. Og denne vor død vil udrette mere for ordenens sag i landet end nogen af os kunde gennem det længste liv. Til folk, som kan prøve på sligt, går nemlig magten aldrig over! Husk det! Derfor skal vi dø lykkelige! Vor død vil give vore medborgere den harm og det mod, som nu ene kan frelse samfundet. Det leve! (s. 157).

Igjen kan man se at Holger har en lignende livsfilosofi som Elias. I det å ofre seg, ligger en form for verdighet det er vanskelig å oppnå på annen måte. Likevel har ikke Holger satt seg i denne situasjonen på egen hånd slik som Elias, og om Holger ville ha ofret seg selv for å fremme sin tro, kan man tvile sterkt på. Han ser på seg selv som noe langt større enn Elias. Elias mener han tar det riktige valget ved å gi sitt eget liv for flertallets beste, for Holger er det å beholde sin maktposisjon det beste for fellesskapet.

Holgers syn på samfunnet grunner i mer enn bare tro. Han er også et svært praktisk tenkende menneske, noe som kommer fram i hans tale til bedriftseierne i tredje akt. Han taler sterkt imot at flertallet skal overta makten. Hvis det er framtidens måte å styre et samfunn på, vil framtiden se mørk ut. Det er lederne i samfunnet som representerer arbeidet som blir gjort, de er «(...) de store formuers grundleggere. Fra os bygger by og land sig; af os lever arbejderne. Fra os kommer det velvær, som giver overskud til vitenskab og kunst» (s. 151). Ikke minst vil de ledende skikkelsene i industrisamfunnet miste deler av sin sosiale og økonomiske makt. Hvis flertallet skulle komme til makten, ser han kun en måte å møte det på, med våpen og krutt. Eller som Holger formulerer seg «(...) så siger vi rolig, men bestemt: Kanonerne op!» (s. 152). Han ser altså på bruken av vold som en akseptabel måte å oppnå makt, akkurat som Elias.

Holgers holdninger ligner på Friedrich Nietzsches herremoral. Som den norske filosofen og litteraturhistorikeren Arild Haaland (1969) beskriver det i innledningen til Nietzsches *Moralens Genealogi*: «Herrerne er de som ikke kvier seg for åpent å undertrykke de svakere, tvinge dem inn under seg, gjøre dem til sine redskap, og endog utslette dem» (ss. XXIII-XXIV). Nietzsches herremoral innebærer at noen har rett til å leve på bekostning av svakere vesen, også mennesker. Om folk ikke er villige til å bygge på denne tankegangen, vil de selv gå under, og kun ved hjelp av den vil mennesket kunne fortsette å utvikle seg til noe større og bedre (ss. XXIII-XXIV).

Mennesker har altså rett til å innta posisjonen som overmenneske, det er snakk om en moralsk godkjent makt til å styre og bestemme over andre.

Holger sin betydning er flertydig i stykket. For det første framstår han som den herskende parten som gir seg selv makt til å bestemme over andre menneskers liv. Han ser ikke noe behov for å finne en måte å samarbeide med arbeiderne på. Han er, ifølge seg selv, den som er valgt til å styre. Samtidig har han beundring for underlegne mennesker som tør å stå opp for det de tror på. Han ser på seg selv som en autoritet mer verdt enn arbeiderne, men han møter døden rakrygget og vil dø med verdighet. Holger bidrar også med økonomisk støtte til Rakels hospital og har gitt henne en eiendom å bygge det på. På den måten kan Holger også oppfattes som en delvis positiv karakter. Selv om hans romantiske følelser for Rakel kan oppfattes som hans motivasjon bak pengene han gir henne. Holger er også en av dem som forandrer seg gjennom historien. Når han først opptrer i stykket står han fram som en herskesyk mann, med tro på at kun de beste har rett til å styre. Han står fast på at Rakel ikke skal få ta vare på Credo og Spera på grunn det han kaller for hennes svake kristne moral. I siste akt har han snudd på dette punktet, og velger å likevel gi Rakel ansvaret for de to barna.

#### 5.4.6 Rakel – «jeg vil være bare, bare god»

Rakel er en motsetning til flere av de andre karakterene i stykket. Rollen hennes står i tydelig kontrast til de maktelskende karakterene som går over evne, men det betyr ikke at hun representerer den riktige måten å tenke og handle på. Hun er et menneske som lener seg sterkt på de kristne verdiene, i motsetning til sin bror Elias. Dette kommer frem i deres dialog i andre akt der de snakker om behovet for å nå utenfor sine menneskelige grenser. Rakel vil være et godt eksempel gjennom sine gode handlinger, det er ifølge henne den eneste riktige måten å leve på, noe hun uttrykker veldig tydelig: «Der er bare én måte å arbeide på, Elias: Eksempelet. Det gode eksempelet» (Bjørnson, 1920, s. 131). Søskenparet er sterkt påvirket av sine foreldre, Elias av sin far, og Rakel av sin mor. Rakel har godtroende tankegang, men hun holder på sine sterke meninger. Hun legger ikke skjul på sin uenighet når hun møter holdninger hun ser på som uverdige. Hun står opp mot både Bratt, Elias, Holger og Halden. Likevel kan hun framstå som en ganske passiv karakter, som ikke følger opp det hun tror på med praktiske handlinger.

I utgangspunktet ville Bjørnson gjøre Rakel til en ganske annen karakter enn det hun framstår som. Han ville framstille henne som en intelligent person, med stor betydning for handlingen. Men Bjørnson fortalte at hun sto fram for ham og uttrykte at «jeg vil være bare, bare god»

(gjengitt i Bull, 1963, s. 679). Ut i fra situasjonen kvinnene befant seg i på 1800-tallet, ville det oppfattes som merkelig om forfatteren brukte en sterk kvinneskikkelse når hans mål var å fremme realiteten. At en kvinne skulle stå fram og gjøre de store endringene, ville oppfattes som urealistisk.

Rakel har en helt annen måte å tenke om livet på enn Elias. Dette kommer fram i deres samtale i andre akt, der han snakker om sin trang til å nå det grenseløse. Rakels kommentar til Elias sin trang, er at hun selv ikke har dette behovet, men at hun heller ønsker å komme seg bort fra det. Rakel virker som en karakter som tenker det beste om mennesker. Når hun snakker med Holger og han står fram med sine sterke meninger om visse menneskers rett til å styre, sier hun seg uenig, men hun gjør ingenting for å endre hans meninger. Rakel virker til tider som et menneske som føler seg svært fastlåst i det livet hun lever. Hun mener at mennesker skal forholde seg til det utgangspunktet de har, følge grunnleggende kristen moral og motta belønningen når de fortjener det. Noe som kan oppfattes som en ganske middelaldersk og lite fremtidsrettet tenkemåte.

I den fjerde akten, etter terrorhandlingen, har hun to samtaler med Halden og Holger. Det er i disse samtalene at Rakels tro kommer sterkest fram. Hun lar sorgen overdøve trangen til å ikke gå mot andre menneskers ønsker, og sier det som hun virkelig føler. I begge samtalene uttrykker hun skyld for at hun ikke var i stand til å stanse Elias fra å begå terrorhandlingen. Rakels ansvarsfølelse for Elias sine handlinger kommer fram i samtalen mellom henne og Elias tidligere i stykket. Der vektlegger Elias at det alltid har vært Rakel som har stoppet ham fra å begå de mange ulike handlingene han opp gjennom livet har hatt trang til å begå (Bjørnson, 1920, s. 129). Denne gangen var hun ikke i stand til å stoppe ham, og dette beklager hun sterkt i sin dialog med Halden. Hun snakker om hvordan hun aldri vil «tilgive mig det, aldrig miste sorgen over det. Det stikker og borer lemlig, det hulker og skriger om mig» (s. 159). I samtalen med Halden viser hun sterk trang til å tilgi, Rakel har ingen vonde tanker om Elias, for henne har ikke Elias begått noe vondt. Hans gjerning var godt ment, noe hun også uttrykker: «Han døde som han levde – for andre!» (s. 160).

I den samme samtalen argumenterer Halden for at handlingen som har blitt begått var for det beste, for hva om den kan vekke folk samvittighet? Rakel er ikke villig til å dele Haldens synspunkt: «At nogen skal frelses således? Først gjøres så onde, at de ønsker andres undergang? Ja, hvad skal de så frelses ifra? Eller når det onde skal kvæles derved, at endnu mer ondt sås,

hvor skal så det gode gro?» (s. 160). Fra Rakels perspektiv har ikke Elias` handlinger ført noe godt med seg, for det er jo tydelig at arbeiderne ikke har det bedre nå enn før. Om dette skal bli den riktige måten å handle på, hvordan vil så framtiden se ut?

Rakel kommer senere i samtalen med sin refleksjon rundt hva som har fått Elias ved til å begå de handlingene han har gjort, skylden legges på andre.

*Nu aner jeg, hvordan det er gåt til! Det er ikke nok at sige, at nogen har misbrukt hans længsel efter at ofre sig. Det forklarer endda ikke, at han valgte dette! Nej, her er kommet noget til. De har fåt tag i hans dyrkelse af alt, som var i overnaturlig størrelse! (...) En må ha skjønnet, hvor let længselen mod det overmenneskelige lar sig forføre. Og må ha brugt den. (s. 162-163).*

Rakel ser at noen har påvirket Elias, men det har ikke bare påvirket hans lengsel etter å ofre seg. De har tatt tak i hans behov for å dyrke det overnaturlige. Det leseren forstår er at det er mannen hun uttrykker dette til, Halden, som har vært med å oppildne Elias til å begå handlingen. Denne påstanden om at det måtte mer til enn lengsel etter å ofre seg, er også et spennende innslag i karakteren Elias. Her kommer det fram hvilke påvirkninger Bratt og Halden har hatt på Elias. Det var menneskenes og omverdens holdninger som førte til at Elias realiserte sine terrorhandlinger. Han er en brikke i et større spill, som i lang tid har vært på leting etter en grunn til å begå offerhandlingen han lenge har ønsket å gjennomføre. Bjørnson beskriver den fjerde akten i et brev til Christen Collin som "stillehed efter ulykken og dens tordenskrald, den stillehed, sorgen vil ha» (Bjørnson & Collin, 1937, s. 148). Bjørnson skriver i det samme brevet om hva den fjerde akten forsøker å få fram: «I fjerde akt sejrer det naturlige og menneskelige for vore øine derved, at den værste dynamitmand holder ikke ud å høre et eneste naturligt menneskes sorg. Så sterkt er det menneskelige også i ham» (s. 148). «Den værste dynamitmand» som Bjørnson her henviser til er Halden, som i sin samtale med Rakel bryter sammen. Han har nå innsett at hans handlinger ikke har ført med seg de endringer han så sikkert hadde sett for seg, hans hevn mot sin far, Holger, har heller ikke gitt ham det han trodde. Han går ydmykt ned på kne foran Rakel før han forlater scenen. De naturlige og menneskelige kreftene, de som går over de overmenneskelige, og som vinner i slutten av stykket, har brutt ned hans tro. Den menneskelige sorgen har seiret og det overnaturlige har bøyd seg for det naturlige.

Rakel er en mangetydig karakter. Hun ønsker å gjøre gode gjerninger gjennom for eksempel å bruke pengene hun har arvet til å drive et hospital og hjelpe andre mennesker. Hennes evne til

å tilgi og følge regler kan også forstås som en motarbeidelse av de sosiale endringene som må gjøres i samfunnet. Hun evner ikke å innse hvilke forandringer som må til, om det skal dannes et bedre samfunn med de holdningene som hun ønsker at mennesket skal ha. Rakel har blitt tolket på flere ulike måter av litteraturforskere opp igjennom tiden. Gerhard Gran (1895) oppfatter henne som et sterkt menneske som ikke lar seg forføre av det overmenneskelige, men heller er i harmoni med det virkelige (s. 457). Francis Bull (1982) ser på hennes som et menneske fylt av godhet og barmhjertighet (s. 219), men ifølge Pedersen (2017) er hun et passivt og holdningsløst menneske (s. 381). Ut i fra årstallene de ulike forskerne har kommet med sine uttalelser, er det en klar linje mellom deres oppfattelse av Rakel og samtidens kvinnesyn. At hun i det nittende århundre ble sett på som fullkommen, men i dag blir sett på som delvis skyldig, sier noe om hvordan synet på kvinner som likestilt menn, har forandret seg. I dag vil man ikke bruke unnskyldningen om at hun er underlagt menn, og at det er de som har ansvaret for hvordan ulike hendelser utspiller seg. Hun har et ansvar for å stå like sterkt opp for sine meninger. Bjørnson selv gir en beskrivelse av hvorfor Rakel framstår som mindre storslagen enn han i utgangspunktet hadde sett henne for seg:

Da jeg vilde til med det, kom Rakel, stille og bevisst og sa mig: nej, dertil kan De ikke bruke mig. Var jeg så stor, da behærskede jeg min bror, og det foregående var ikke sket. Og var jeg så hysterisk, som De vil la mig skrike, så hadde jeg slått følge med ham. Her var altså intet annet å gjøre æn å la henne tale på sin egen tilforladelige korte måde og prøve å idealisere det» (Bjørnson & Collin, 1937, s. 146).

Hvis Rakel hadde vært en intelligent og handlende figur, kunne hun selv sett problemene med Elias, og med det stoppet ham. Om ikke så, kunne hun til og med ha gjort det samme som ham. Bjørnson viser også her et langt mer radikalt kvinnesyn enn samtiden tilsier. Hvis Rakel bare hadde blitt framstilt som en annen type person med lyst til å skape endring, hadde hennes historie kunnet utvikle seg på en ganske annerledes måte.

Det er tydelig at Elias og Rakel er svært ulike personer. Rakel er også en karakter det er vanskelig å forholde seg til. Et eksempel på Rakels manglende vilje til å handle kommer blant annet fram når hun snakker med Holger om å få ta vare på hans nevø og niese. Holger står sterkt på at han skal oppdra dem til å tenke som ham og hun går med på det, selv om hun ser på Holgers tenkemåte som helt forkastelig. Holger innrømmer også i fjerde akt at det er han som har tatt livet av hennes bror, men tilgivelse har hun ingen problemer med å gi. Likevel er det hun som står igjen som forfatterens talerør i siste akt med normen teksten forsøker å fremme, tilgivelse og optimisme.



#### 5.4.7 Credo, Spera og framtidsoptimismen

De to mest avvikende karakterene i stykket er barna Credo og Spera. For det første er det ingen andre barn til stede bortsett fra de som dør i starten av stykket. Samtidig kan de også tolkes som de minst realistiske karakterene, da teksten framstiller dem som nesten profetisk. I motsetning til de andre karakterene i stykket, er det liten ambivalens i måten de to barna framstilles. Både deres væremåte og språk har noe symbolsk over seg, noe som gjør at de bryter med stykkets realisme. Deres navn er latin, kunnskapen og vitenskapens språk, for *jeg tror* og *du skal håpe*, og de er symboler på framtidsoptimismen stykket uttrykker. Bruken av de antikke navnene og referansene Spera og Credo er et romantisk litterært trekk. De to barna er allegoriske skikkelser, som personifiser de abstrakte begrepene tro og håp. Dette er sentralt i sammenheng med at teksten kan oppfattes som tilbakeskuende til den romantiske idealismen, samtidig som den er realistisk.

Credo og Spera opptrår bare i samtale med Rakel. Ifølge sideteksten trår de varsomt fram når de er sammen med Rakel, de er rolige og behersket til enhver tid. Dette er en motsetning til måten de voksne karakterene, som er sterkt påvirket av sine følelser, blir fremstilt. Noe som kanskje kan fremme stykkets syn på betydningen av de unge og framtiden. Første gangen Credo og Spera inntar scenen, kommer de hoppende inn et av vinduene i Holgers borg, nærmest flygende som to fugler. Her kommer det symbolske og lite realistiske ved de to barna fram. De kan oppfattes som noe underlig og virkelighetsfjernt. De opptrer symbolsk, nærmest som to reddende engler, der de trer inn på scenen for å oppmuntre og trøste Rakel. De fører med seg en optimisme som ingen andre i stykket har. Det første de spør Rakel om er hva Holger har gjort for å bedrøve henne, og de skjønner umiddelbart at det er fordi han ønsker å sende dem bort fra Rakel. De uttrykker sterkt at det vil han aldri lykkes med. At to barn skal kunne gå imot en mektig bedriftseiers krav, er lite realistisk. Credo begynner å snakke om at han skal finne opp noe som vil gjøre stemmene deres tydeligere enn mikrofonen, deres stemme skal nå Rakel uansett hvor Holger måtte sende dem. Samtalen deres fortsetter å handle om den håpefulle framtiden med deres oppfinnelser, og Rakels sinnsstemning etter samtalen med Holger snur, og hun blir fylt av optimisme og kjærlighet i møte med de to barna. Som hun selv sier: «Det er noget nyt og dejligt kommet ind i mit liv med dere. Jeg kan ikke mere undvære dere» (Bjørnson, 1920, s. 126).

Når de igjen møter Rakel etter hennes samtale med Elias, kommer det fram at de ser noe ved hans oppførsel Rakel ikke ser. Spera påpeker hvilken stor sorg Elias bærer på, og Credo spør

hvor han skal. «Langt, langt bort, ikke sant?» er Speras svar (s. 133). Dette kan tolkes som om barna skjønner at Elias har planer om å gjøre noe langt større enn det Rakel tenker. Her uttrykkes igjen Credo og Speras profetiske evner. Hennes svar på hvor han skal reise er «til Nordlandene» (s. 133), tilbake til barndomshjemmet. Spera og Credos reaksjon på dette viser hvilken langt dypere innsikt de har enn Rakel:

*Credo.* Men hvorfor tok han så forvel med dig?

*Spera.* Som han aldri mer skulde se dig?

*Rakel.* Gjorde Elias-? Å. I misforstår! Han er sådan, når han er ulykkelig. Altid. Da vil han aldri slippe.

(s. 133).

Det er som om Credo og Spera er i stand til å skjønne at Rakel aldri skal få se Elias igjen. De leser hans ulykke som langt mer alvorlig enn Rakel er i stand til å gjøre. Hun ser kun i ham de følelsene han så lenge har båret på, og har ikke forstått hvilke grusomme handlinger han skal gjennomføre.

Stadig snakker Credo og Spera høyt om hvordan framtiden skal bli og alt de skal skape. De representerer sterk framtidsoptimisme. Sammen med Rakel er det Credo og Spera som opptrår i den avsluttende scenen i stykket der disse holdningene uttrykkes for leseren. Bjørnson selv beskriver hvorfor han har valgt å framstille håpet og troen som barn. De er symbolet på det nyskapende og hvordan menneskene, selv etter de verste nederlag alltid kan forsøke på nytt for «nætop da er kræfterne stærkest! Ti de er forgjættelsen! Løftet om evig fremgang!» (Bjørnson & Collin, 1937, s. 147). Barna er et løfte teksten gir om at framgang alltid er mulig å oppnå.

Jeg oppfatter det som om Credo og Spera er sentrale for verdiene teksten forsøker å fremme, dette finner jeg støtte i fra Pedersen (2017, s. 382). De representerer troen på framtiden de kommende generasjonene må ha. Credo snakker i siste akt med store ord om hvordan han vil stifte ungdomsforeninger. Han snakker også om hvordan skolesystemet må utvikles, for det er der de unge skal lære om fellesskapet som skal bli en del av det framtidige idealsamfunnet. Credo og Spera bryter med realismen stykket fremme, og er med på å gi dramaet symbolske trekk. Deres optimistiske framtidssyn og troen på at alt skal bli bedre kan også oppfattes som noe overnaturlig. De framstiller en idealverden som nærmest kan virke som en utopi, en idealstat som kun kan føre med seg forbedring.

#### 5.4.8 De politiske skikkelsenes betydning i stykket

Som jeg har vært inne på tidligere, har det nyhistoristisk perspektiv på teksten vært opptatt av å vektlegge samtidens sosiale og politiske situasjon. Den politiske bakgrunnen og samfunnsengasjementet som ligger til grunn for stykket, kommer igjen fram gjennom bruken av karakterer basert på sterke referanser til virkelige personer. Anker, Johan Sverd og Ketil, alle deltar i bedriftseiernes møte i tredje akt. Anker er basert på grunnleggeren av folkeskolen, teologen Herman Anker. Johan Sverd er basert på den norske venstrepolitikeren Johan Sverdrup som var Norges statsminister fra 1884–1889, også kjent som den norske parlamentarismens far, og Ketil er basert på høyrepolitikeren Ketil Motzfeldt som var statsråd i den norske regjeringen fra 1858-1861 (Bull, 1963, s. 679). Alle spiller en viktig rolle under møtet i Holgers borg i diskusjon om hvordan arbeidsgiverne skal møte arbeidernes krav. I debatten mellom bedriftseierne er Anker og Johan Sverd i stort mindretall med sine demokratiske holdninger. De andre tilhørerne møter deres holdninger med negative reaksjoner og konservative holdninger. Anker er den første som taler, og legger vekt på hvordan bedriftseierne må møte arbeidernes streik: «Vi må ikke svare med ondt på ondt. Vi får ikke det gode frem i folk ved det. Og får vi ikke det gode frem, så har vi intet at bygge på. Så har vi ingen fremtid» (Bjørnson, 1920, s. 139). Ankers uttalelser kan knyttes opp mot kristendommens etiske tenkning og hvordan man ikke skal møte ondskap med ondskap, men heller vende det andre kinnet til, eller som Olav Duun mye senere beskriver det: «det vonde drep du ikkje med øks». Med tanke på at Anker er basert på teologen Herman Anker er den kristne nestekjærlighetstanken helt naturlig. Anker legger vekt på at rikmennene som styrer i samfunnet er dominert av latskap og trang etter å herske over andre. Det er en styremåte han overhode ikke oppfatter som positivt for noen samfunnsklasse. Alle taper på rikmennenes konservative holdninger og ønske om å herske over en underklasse, på lignende måte som adelen hersket over bønder og livegne i det middelalderiske Europa.

John Sverd står i sin tale fram som villig til ikke bare å møte arbeidernes krav, han stiller seg også på deres side. Han argumenterer for at det må utvikles et samarbeid mellom arbeiderne og bedriftseierne som gjør det mulig for dem å møte hverandre på halvveien. Sverd påpeker at «alle disse arbejdere er medlemmer af Bratts landsforening, og de holder Elias Sangs blad. Jamen gjør de så! (...) Og det allerværste kommer tilsidst: Også vi fabrikejere er medlemmer af Bratts landsforening og abon- (*Voldsom afbrydelse.*)» (s. 141). Resten av replikken rekker han ikke å komme med før han blir møtt med høylytt kritikk. Ikke bare hans arbeidere jobber for å utvikle samarbeidet, nei, også han og hans kolleger er for det, og er deltakende både i Bratts

landsforening og lesere av Elias sin avis. Han har et svært åpent syn på hva framtiden burde bringe, i motsetning til de andre som står på Holgers side. Tilhørerne svarer på hans utsagn ved å kalle dem som er villige til å møte arbeidernes krav for sosialister og anarkister, som i denne sammenhengen er en svært negativ karakteristikk. Sverd står fast på at de ikke vil komme noen vei om de møter arbeidernes krav med motstand. Han ser sammenhengen mellom et godt statsstyre og flertallets rettigheter. God politikk vil ikke oppstå ved at noen få bestemmer, hvis eliten går sammen for å bestemme over hver enkelt arbeider, vil de også ta makten fra staten.

Hvad bliver følgen? At der ved et eller andet overgrep fra højstæredes side – så megen magt frister nemlig til overgrep! – bryder der ud et oprør, mere intenst forbitret end vore forfædres religionskrige! Er vi så komne længer? Bagover er vi komne! Til de vildes dage, da alt som vi arbejder med, blir slået i knas, oplagene brændt, formændene dræpte, - vi har alt set lidt af det; for vi er ved forpostfægtningerne! (s. 142).

Sverd mener at samfunnet vil gå under om ikke demokratiet får plass i politikken. Arbeiderne vil protestere, samarbeid vil ikke fungere og de styrende vil bli møtt med vold, og med det død. Johan Sverd sier at så lenge ingen er villig til å ta den andre partens meninger på alvor vil det ende med at de «styrter sig på hodet ind i det umulige og unaturlige! Det må være en arvet blind drift – i slægt med den, som søger storhed i poesi og i det overnaturlige» (Bjørnson, 1920, s. 143). Å gå over evne på den måten som bedriftseierne ønsker, vil være å gå over evne på samme måte som Elias gjør med sine terrorhandlinger. Det vil være å ta på seg en makt så stor at den er umenneskelig. Her kommer nok en gang ideen om det *overnaturlige*, og hvordan det aldri vil føre med seg noe godt fram. I stedet for den ødeleggende over-evne-tenkingen, er Sverds løsning å stå sammen. For hvis det går i riktig retning vil dagen komme at menneskene oppdager:

«(...) at der ligger mere storhed og poesi i det naturlige og mulige, hvor lidt det ofte synes, end i alverdens overnaturlighed – fra den ældste sol-myte af, til den sidste præken over den igår. Om begge parter også i denne sag holdt sig til den ligefremme virklighet, hvad vil de så opdage? At den fjende, de begge vil tillivs,han sidder udenfor! Han vokser af, at vi ødelægger hverandre; han får os begge derved bare så meget sikrere under sig. Jeg mener kapitalen!» (s. 143).

Ifølge Sverd er det kapitalen som styrer samfunnet. Alle må dermed jobbe sammen for å styre kapitalen på en god måte. For som han sier: «overnaturligheten» vokser ved at de ødelegger og arbeider mot hverandre. Han har et svært politisk og praktisk syn på hva som må gjøres og hvorfor. Det er ikke lenger mulig å leve i fortiden. Den middelalderske elitestyringen, som for bedriftseieren Holger er en forutsetning for et godt samfunn, er for Sverd den verste og mest utdaterte. Sverd forlater borgen etter at han føler han ikke blir hørt, men bare blir møtt med stor

motstand, og med det blir han den eneste bortsett fra Holger som overlever. Dette er ingen tilfeldighet. Sverd forlater borgen, og er med det i stand til å fortsette å arbeide for å utvikle et samfunn som kan møte arbeidernes krav. Sverd fremstår her som Bjørnsons talerør. Dette underbygges i Bjørnsons egne skrifter om hvordan konflikter skal møtes. I en artikkel, *Freden og fredsvennerne*, som ble publisert i Samtiden i september 1907 skriver Bjørnson: «Er det ikke nutidens kosteligste vinding, at vi har faste institutioner, som gjennom almen røstret og parlamentarisk styre kan gjøre baade revolution og reaktion overflødig? Disse to er nemlig uadskillelige; de har idag sinket fremgangen uhyre» (Bjørnson, 1913, s. 409). For Bjørnson er det demokratiet, med allmenn stemmerett og parlamentarisme, som vil føre til framgang. Framtiden vil være avhengig av at menneskene går bort fra revolusjon som løsning, det må være til stede et fungerende samarbeid mellom de ulike klassene i samfunnet. Hvis disse demokratiske prinsippene slår igjennom, vil det ikke lenger være behov for revolusjon og voldsutøvelse for å løse problemer. Disse holdningene kommer tydelig frem gjennom Sverds uttalelser i dramaet.

Ketil befinner seg på helt motsatt ende av den politiske skalaen sammenlignet med Johan Sverd og Anker. Blant annet latterliggjør han tanken om å øke lønna til arbeiderne, de vil jo uansett kaste den bort på alkohol. Denne påstanden bli møtt med latter fra publikum. Hans beskrivelse av arbeidernes laster er kraftige, stigmatiserende og nedverdiggende. Han beskriver det han forbinder med arbeiderne som: «urenslighet, ligesælhed, trællesind, misundelse, drik, tyveri, slagsmål, ofte mord. Og nutildags, siden anerksismen har slått sig på dem, også masse mord» (Bjørnson, 1920, s. 145). Gjennom beskrivelsen framstiller han arbeiderne som mennesker ut av stand til å ta vare på seg selv. De kan ikke gis noen form for makt eller eierskap til noe som det trengs rasjonelle og kloke mennesker for å drive. Ketil nekter for at å gi arbeiderne makt vil skape endring. Det vil hindre dem han mener er i stand til å styre fra å «forsvare det bestående, samfundet, fædrelandet, som vi har det og skal give det til vore barn, forsvare det, *så det kjendes og huskes, at her er noget, de ikke får kludre med*. Før blir her nemlig ikke fred» (s. 145). Ketil har i likhet med bedriftseierne et sterkt ønske om å beholde ting som de er. Hans beskrivelse av å ta vare på sin arv og det bestående og føre dette videre til framtidige generasjoner, er en tenkemåte Bjørnson var svært kritisk til. Den norske nasjonen skulle ifølge Bjørnson, ikke skapes ut i fra tradisjon og tenkemåter som så lenge hadde hersket over hva det norske var. Den norske staten skulle bli framtidsrettet, bygge på vitenskap og forskning, skole og arbeid. Den skulle ikke bygge på lengsel etter den mektige fortiden, men utvikle seg i takt med resten av verden, for og mot framtiden.

Ankers svar på fornærmelsene Ketil kommer med ligger nært Johan Sverds holdninger. Ifølge Anker er det en ny tid på vei, en ny tilstand der samfunnet ikke lenger skal være preget av verken stor rikdom eller stor fattigdom. Hvis mennesket klarer å opprette denne tilstanden, denne gylne middelveien, da vil alle laster som følger med både det å være fattig og det å være rik, forsvinne. I Ankers monolog blir også stykkets tittel brukt i hans beskrivelse av samfunnet:

«for mig er de vilde krigsbyrder, de forfærdelige statsbudgetter, det ødsle private liv alvorlige vidner; vi fører et liv over ævne. Anarksimen var uden det aldeles umulig. Den ansvarsløshed, den ryggesløshed, hvormed rigfolk ødsler væk millioner, som var der ingen anden til i landet end de selv og de, som hjælper dæm med at more sig, - den er lige så rå som anarkisme, et oprør mod guds og menneskets lov» (s. 146).

Anker påstår at eliten kan takke seg selv for arbeidernes protester, de kan ikke kritisere anarkismens holdninger når de går like mye over evne ved å kun bruke sine midler og ressurser på seg selv, og ikke til styrke de kollektive godene. Eliten kan ikke kritisere arbeideren og fattigfolkets måte å leve på, når de er en del av det store problemet selv. Som Anker sier: «Ingen i verden har lov til at gjøre med sit, hvad han vil» (s. 146). Denne replikken Anker kommer med kan være en rask oppsummering av stykkets moralske norm. Samme hvilken makt man sitter med og muligheter man har, må den medmenneskelige moralen tas hensyn til.

Gjennom Ankers monologer kommer Bjørnsons syn på den herskende individualismen. Den som står i veien for at menneskene kan samarbeide og finne en riktig og godt fungerende løsning på hvordan man skal møte den andre parten. Individualismen kan i stykket tolkes som ett av flere elementer som bygger opp under det å gå over evne. Ifølge Anker står individualismen på lik linje med anarkismen, den kan bringe med seg like mye skade.

Anker, Sverd og Ketil er viktige deltagere i diskusjonen i tredje akt. Det kommer klart fram hvem av dem som har mest støtte blant tilhørerne. Når Holger ber dem som er enige med Johan Sverd og Anker stå fram, er det bare en som sier seg enig. Dette møtes med latterliggjøring. Det er også tydelig at det kun er Anker og Sverd som tenker konkret på hvordan forbedringer kan gjennomføres. Holger og Ketils taler og konklusjoner på hva som må gjøres, er kun tenking og fantasier. De kommer ikke med forslag til konkrete endringer annet enn å avvise ideen om mer makt til arbeiderne. De vil motarbeide parlamentarismen som begynner å ta form i det politiske Norge. Flertallet av deltakerne ofrer ikke en tanke på hva som kan skje hvis de nekter arbeiderne å organisere seg. For dem vil kun det å kve arbeidernes makt og vilje til å gjøre

endring, være det endelige svaret, uten noen videre konsekvenstenking av hva et slikt styresett vil føre med seg.

Anker og Sverd står for et angrep mot de konservative holdningene om makt og styresett, som fantes i samtida. Gjennom Anker kommer også synet på moralsk ansvar fram, og hvordan mennesker unngår det uskrevne ansvaret alle har. Det er tydelig at uviljen mot forandringer i samfunnet er forankret i tradisjonelle verdier og motstand mot forandring av systemet de er en del av, på tross av alle tegn på at forandring er påkrevet. Bjørnsons alternativer i stykket er gradvis forandring eller revolusjon. Å fortsette med den samme konservative tankegangen som bedriftseierne i stykket har, er intet alternativ om man ønsker å finne en løsning på de nye konfliktene som har oppstått i kjølvannet av industrialisering og utvikling av demokratiet.

### 5.5 Tekstens norm

Det nyhistoristiske perspektivet jeg har min analyse, kommer til uttrykk gjennom fokuset jeg har lagt på både samtiden stykket ble utgitt i, og hvordan min egen forståelseshorisont har påvirket min oppfattelse av teksten. Nyhistorismen vektlegger at en tekst ikke kan leses uavhengig av forfatteren og tiden den ble skapt i, samtidig som leseren er med på å skape mening i teksten. Tematikken kan oppfattes som aktualitet også i dag.

Denne tematikken viser seg også i andre litterære verk som kom ut i samtiden. Et eksempel er Ibsen, som setter et kritisk lys på det kapitalistiske systemet både i samtidsdramaene *Samfundets støtter* og *John Gabriel Borkman*. I *Vildanden*, når Hedvig velger å ta sitt eget liv, kommer også offertematikken som man kan kjenne igjen hos Elias fram. Likevel skiller de to forfatterne seg fra hverandre. Bjørnson har et langt skarpere fokus på det praktiske ved hvordan ulike problemer må løses. Ikke minst legger han vekt på klasseperspektivet og hvilke virkninger det har på samfunnet. Bjørnsons stykke appellerer til folket om å arbeide sammen for å skape en politisk forsoning mellom de ulike samfunnsklassene. Det er framtidsoptimistisk og vektlegger behovet for samarbeid, vitenskap og teknologi. Alle disse elementene bygger opp under det løsningsorienterte ved stykket. Dette står i motsetning til Ibsen som legger vekt på det eksistensielle og psykologiske ved mennesket, også i den samfunnskritiske sammenhengen.

I Bjørnsons verk blir det lagt vekt på makten som ligger i fellesskapet. Dramaet uttrykker sterkt hvordan et samfunn ikke er i stand til å fungere så lenge folk motarbeider hverandre. Makten skal ligge i flertallet, i demokratiet. Det er samarbeid som er løsningen, ikke fokuset på det

enkelte individ. Denne motsetningen kan oppfattes som aktuell i dag. Dagens samfunn legger stor vekt på det enkelte individets rettigheter, samtidig som det kollektive nedtones. Om det er til det beste kan man spørre seg om.

I karakteranalysen er det spørsmål som fortsatt står delvis ubesvart. Dette kan etter mitt syn være et positivt trekk ved teksten, den har en åpenhet som kjennetegner all diktning av høy kvalitet. Et av spørsmålene er: hvem er egentlig hovedpersonen i stykket? Ifølge gresk tragedieteori er det den som til slutt endrer mening, den som innser at han har gjort noe galt og som forandrer seg, som er hovedpersonen. Kong Ødipus kan her fungere som eksempel. Når han innser at han har tatt livet av sin egen far og giftet seg med sin mor, skjærer han ut sine øyne og abdiserer som konge. Disse endringene går ikke Bjørnsons Elias igjennom, og stykket bryter da med den greske tragedietradisjonen. Elias går i døden, mens det er de andre karakterene som sitter igjen med ny innsikt og forståelse. Både Bratt, Halden og Holger har endret mening på grunn av det tragiske masse mordet. Det er de som sitter igjen med ny innsikt og forståelse. Hvem som er hovedpersonen kan derfor oppfattes på ulike måter. Det er Elias som er den handlende karakteren som er mest i fokus, likevel er han avhengig av flere av de andre for å gjennomføre sine handlinger. Spesielt Bratt er en karakter som gjennomgående har stor plass i stykket. I siste akt har han gjennomgått en forandring som gjør ham til en sterk kontrast til hans framturen i første akt. Det samme gjelder Halden, selv om den karakteren ikke står like sterkt som Bratt. Halden forandrer hele sitt virkelighetssyn når han forsvinner fra scenen etter sin samtale med Rakel.

Utgangspunktet for min karakteranalyse er hvilke verdier de ulike karakterene står for. Hvordan uttrykkes verkets norm seg i de ulike verdiene? De fleste av disse verdiene er knyttet til diskusjonen rundt samfunnsutviklingen, og bygger opp rundt stykket som realistisk drama. Dette kommer til uttrykk gjennom tematikken som blir tatt opp, det politiske og sosiale perspektivet og vektleggingen av konfliktene og den sosiale utviklingen i samtiden. Flere av karakterene i stykket framstår som realistisk tegnede personer, og det meste av både dialog og sidetekst bygger opp under den realistiske forteller måten. I siste del av dramaet bryter teksten med det realistiske, og går over til å bli et symboldrama. Hvilke verdier er det da som kommer til uttrykk? I Ibsens realistiske samtidsdramaer ligger symbolikken i handlingens replikker og scenografiens dobbelthet. I *Over ævne. Andet stykke* kommer den til uttrykk i bestemte deler av stykket, spesielt i scenene der Credo og Spera er tilstede. Symboldramaet overtar det realistiske nåtidsdramaet. Som realistisk drama diskuteres samtidens utvikling av økonomisk system,



riktig styresett og utviklingen i retning av det som i dag kaller velferdsstaten. De ulike synene på dette settes tydelig opp mot hverandre og drøftes.

Hva ønsker egentlig den symbolske delen av teksten å si? Her er det at det store spørsmålet som min oppgave har fokus på, kommer tydeligst til syne. Måten dette spørsmålet kommer til uttrykk i teksten er tvetydig, men dette perspektivet er like viktig som det samfunnskritiske. Flere av karakterene kan sies å gå over evne. Elias, Holger, Halden og Bratt er alle mennesker som lar seg påvirke av sitt overmote, og tar valg som ikke bare påvirker deres eget liv, men også de rundt dem. Alle fire påtar seg en makt de ikke har rett på, gjennom de ulike handlingene de begår. Elias, gjennom sin terroraksjon, Holger gjennom å nekte og møte arbeiderne og avvise alle krav, Halden gjennom sin misbruk av Elias for å ta hevn på sin far og Bratt gjennom sin sterke retorikk som påvirker Elias. Over evne-ideen i dramaet kommer fram som en måte å leve på, og dramaet uttrykker at dette er en svært menneskelig måte å tenke på. De fleste mennesker går over sine evner, de lar seg påvirke av egne lyster og ønske om å oppnå noe. Mennesker kan være alt for raske til å handle, og gi liten plass til å tenke over hvilke konsekvenser det har for omverdenen.

Det har vært en viss uenighet om når Bjørnsons over evne-tenkning kom inn i forfatterskapet, men det var ikke nytt for ham da han skrev de to *Over ævne-dramaene*. Ideen fantes tidlig hos Bjørnson, og den er til stede både i hans politiske og hans litterære arbeider. Hans tenkning rundt over evne-ideen og måten han selv levde på, kan oppfattes som motsetningsfull. Hans tenkning kommer eksplisitt fram i et utsagn der han uttrykte mistillit ovenfor prester og de dogmer og tro som de tvang på sine tilhørere, da han lå for døden i Paris: «Jeg hater det uvirkelige – det er over evne» (Finsen, 1913, s. 160). I *Over Ævne. Andet stykke* finnes det flere elementer som bygger opp under hans egen tendens til å gå over evne. Han står sterkt på den avsluttende moralen og hva som for mennesket er riktig å tenke. Det å gi seg selv makt til å bestemme hva som er riktig og galt, kan også oppfattes som å gå langt over sin naturlige evne.

Uenigheten som har vært til stede rundt dramaet i litteraturhistorien, har ofte handlet om stykket er tvetydig eller ikke. Gir den leseren mulighet til å selv tolke seg fram til hva teksten sier, eller er den for bastant? Hva er egentlig normen i teksten, og er det det symbolske eller det samfunnskritiske perspektivet som stykket vektlegger? Dette kan diskuteres, men jeg oppfatter det som om begge perspektivene er viktige. Spørsmålet om hva som er viktigst vil være påvirket av hvilken tid teksten leses i. Da det ble utgitt var fikk det samfunnskritiske perspektivet mest

plass, spesielt i land som Frankrike og Tyskland der arbeiderkonflikter var svært aktuelle. Som nevnt i delen om stykkets resepsjon (kapittel 3.0), ble det møtt på en annen måte i Norge. De fleste anmelderne vektla heller det symbolske i stykket, de overordnede moralske spørsmålene som lå under den eksplisitte handlingen. Gerhard Grans anmeldelse og tolkning av stykket er en av de få norske som faktisk vektlegger det politiske ved stykket i tiden det ble utgitt. I Norge var det først i ettertiden at det samfunnskritiske perspektivet fikk større oppmerksomhet, og da ble det først og fremst brukt som kritikk for at stykket var formanende om hva som var riktig måte å tenke på. Teksten opphøyer det demokratiske styresettet og et naivt perspektiv på at fred skapes gjennom tilgivelse og forsoning. Noe som ble oppfattet som en svakhet ved stykket. Det kan forklare hvorfor stykket ble mottatt med så stor begeistring, men så raskt glemt. Kanskje Bjørnsons liv som en sterk og tydelig samfunnsdebattant har påvirket måten stykket har blitt lest på i ettertid. Det kan være vanskelig å lese tekster av Bjørnson uten å se hans tydelige markering av hva som er riktig å mene og ikke. Leseren kan ha forventinger om at det i hans forfatterskap alltid finnes tydelig preg av hva forfatteren selv mener. Dette er ikke overraskende, med tanke på at Bjørnson selv uttalte at det for ham var det viktigere å skape forandringer gjennom sin litteratur, enn å skape noe estetisk vakkert. Aaslestad (2009) hevder at hans verk kanskje var avhengig av at forfatteren selv var til stede (s. 121). Denne problematikken kan også knyttes opp mot behovet for nylesning av eldre litteratur og Jauss' tenkning rundt verkets estetiske status, som kan skifte ettersom tiden går og forventningene til litteraturen endres.

## 6.0 Didaktiske implikasjoner

Det overordnede målet med min oppgave har vært å studere hybris-tematikken i stykket. Underliggende har arbeidet handlet om aktualiseringspotensialet og hvordan de to motivene, terror og media, gjør at teksten kan oppfattes som aktuell også i dag. Oppgaven har en norskfaglig forankring, og jeg vil derfor gå nærmere inn på hvilke implikasjoner mine funn kan ha for norskundervisningen.

Utvikling av litterær kompetanse er blant annet å gi elevene mulighet for innsikt i både egen og fremmede livsverdener. Arbeid med skjønnlitterære tekster kan utvikle elevenes grunnleggende ferdigheter, forståelse, empati og evne til å forstå samfunn, mennesker og liv man ikke umiddelbart kan kjenne seg igjen i. En slik kompetanse er av stor betydning i dagens pluralistiske samfunn. Spesielt gjennom *eldre* tekster og litteraturhistorisk kunnskap kan eleven utvikle kulturell innsikt og trygghet i å forstå den historiske sammenhengen man er en del av. I beste fall kan forståelsen gi elevene mulighet til å ytre seg, utvikle egne meninger og danne nye perspektiver, noe som kjennetegner det dannede og kultiverte mennesket. Ved å se på Bjørnsons liv og virke, skapes det en forståelse for hans innvirkning på samfunnet gjennom litteraturen, og hvordan den ikke bare er en del av den generelle litteraturhistorien. Han og flere andre store forfattere opp gjennom historien, har hatt stor påvirkning på samfunnet. Litteraturen har vært med på å skape både et fellesskap og et ønske om endring. Å ikke ta vare på dette, vil være det samme som å si at menneskenes historie ikke har betydning og at man derfor ikke kan lære noe av den. Kunnskap om ulike hendelser og konflikter, kan skape forståelse for hvordan man skal takle ulike problemer og konflikter.

Verden i dag er til stadighet vitne til terroraksjoner. Skremmende nok, har det blitt en selvsagt del av vår hverdag. Som nevnt tidligere er det flere av de nevnte forskerne, spesielt Pedersen og Åslund, som har vært inne på Bjørnsons terrormotiv. Det er flere faktorer som skaper terrormotivet i stykket. Elias er den sentrale karakteren i selve terrormotivet. Når man setter seg inn i teksten og ser på bakgrunnen for Elias sine handlinger, kan man trekke linjer til vår samtid. Han har blitt påvirket av oppveksten sin og det finnes tydelige likheter mellom Elias og hans konservative og fundamentalistisk troende far. I voksen alder er han frustrert over situasjonen han befinner seg i og svært påvirket av den sosiale og økonomiske urettferdigheten arbeiderne opplever. Han er omgitt av mennesker som Halden og Bratt, som har en tydelig påvirkningskraft på hans virkelighetssyn og rettferdighetssans. Elias er villig til å dø for det han

kjemper for, noe man kan kjenne igjen hos dagens selvmordsbombere. Hans ønske om å begå terrorangrepet, er påvirket av behovet han har for å skape oppmerksomhet rundt den elendige situasjonen arbeiderne befinner seg i. Han ser på terrorhandlingen som den eneste løsningen og det som vil være for flertallets beste.

Terrorproblematikken som Bjørnsons tekst uttrykker, er sentral i aktualiseringsmuligheten som ligger i denne teksten. Det kan trekkes linjer til konkrete terroraksjoner samfunnet har vært vitne til i løpet av de siste tiårene. Den kan knyttes opp mot den venstreradikale terrorismen på 1960- og 70-tallet, ulike grupper som gjennomførte store aksjoner på denne tiden var den tyske gruppen Røde Armé Fraksjon, den italienske Røde Brigader, den palestinske frigjøringsbevegelsen og IRA, eller Provisional Irish Republican Army (Lia, Berg, Leraand, & Stenersen, 2018). Absolutt mest nærliggende er det å knytte opp til dagens islamistiske og høyreekstreme terror, eksemplifisert i hendelser som 11. september og 22. juli. Stykket viser oss at terrorens komplekse logikk ikke er ny.

Gjennom katastrofen 22. juli opplevde Norge at heller ikke nordmenn er forskånet for terror og masse mord. I den nye læreplanen som skal innføres i 2020 har 22. juli-terroren fått plass. Skolen skal fungere som en arena der barn og ungdom skal kunne lære om og av hendelsene Norge ble vitne til i 2011. Skolen må altså være i stand til å gi elevene innsikt i bakgrunnen for hendelsene. 22. juli kan være et tema som er vanskelig å håndtere, likevel må skolen finne plass til det. Mye av terrorlogikken som *Over Ævne. Andet stykke* beskriver, og som Elias-karakteren forfekter, kan gjenkjennes i Breiviks uttalelser. Dette kommer fram blant annet i Breiviks forsvarstale fra Tingretten 17. april 2012: «Når fredelig revolusjon umuliggjøres, blir voldelig revolusjon den eneste løsningen» (2012). Omtrent akkurat den samme tenkningen er til stede i Elias' rasjonalisering av sine handlinger. Begge helliger middelet de tar i bruk for å oppnå sine mål. Ved å bruke Bjørnsons drama kan man få et kritisk innblikk i motivasjonen bak slike terrorhandlinger. Nettopp avstanden i tid og situasjon, samtidig som så mange likheter kan finnes, kan gjøre teksten til en av flere innganger til det vanskelige temaet.

## 6.1 Terror og medias samhandling

Mediamotivet har ikke stor plass i min analyse. Årsaken til det er at den ikke har sentral plass i teksten. Det er et utydelig motiv som kun kommer fram gjennom omtalen av Elias' tidsskrift. Grunnen til at jeg likevel har latt det bli en del av min analyse, er betydningen det har for

aktualiteten ved stykket. Elias stifter dette tidsskriftet for å spre kunnskap og informere om situasjonen arbeiderne befinner seg i. Leseren får aldri innblikk i hva han skriver, men jeg leser det som om det er den samme tenkningen vi finner i stykket som han formidler i tidsskriftet, Tidsskriftet er kritisk til makthaverne, som ser på det som et propagandaskrift. Ettersom bedriftseieren forøker å nekte arbeiderne tilgang til tidsskriftet, vil jeg anta at de ser på det som en trussel, og deres svar på trusselen blir forsøk på sensur. Både hos Elias og hos makthaverne finns det en bevissthet om mediernes makt. I dag er denne makten blitt uforståelig stor. Folk er storforbrukere av ulike medier, og det gjelder også i sterk grad barn og unge. Mediekritisk tenking har blitt helt nødvendig kompetanse. Sosiale media har på en måte demokratisert meningsytring, alle kan fritt dele sine meninger, men dette kan også føre til ukritisk bruk av kunnskap og informasjon. I andre deler av verden er sensur et mye brukt virkemiddel for å holde diskusjonen nede. Eksempler er Nord-Korea og Kina. Teksten kan på denne måten være en inngang til diskusjon om medias rolle og om makt og avmakt i dagens mediasituasjon.

I stykket kommer det fram at media og terror påvirker hverandre. Elias tenker at hans død vil føre til presseomtale, og dette gir han motivasjon til å gjennomføre aksjonen. Her ser man klare likheter mellom Elias og Breivik. Den sistnevnte publiserte et manifest før han begitt terrorangrepet. Målet med terror er å skape frykt. Det å skape frykt for å kunne herske, er en eldgammel måte å skaffe seg makt på. For at mennesker skal bli redde, må de vite at de er i en truet situasjon. Terrorismen velger seg situasjoner som maksimerer effekten for å oppnå frykt og oppmerksomhet. Følelsen de ønsker å gi oss er redsel for at en ny situasjon kan oppstå like uventet som den forrige. Ved å skape usikkerhet prøver man å skape et sårbart folk. Redselen for terror rammer mange flere enn det selve angrepet gjør. For å spre denne redselen er terroristene avhengig av media, likevel insisterer folk på å bli informert. Det oppfattes som en menneskerettighet. Åslund (2017) viser i denne sammenhengen til en tese av filosofen Demokrit, «Om slette gjerninger bør man ikke en gang tale», og påpeker hvordan informasjonen som forlanges, kan oppfattes som livsfarlig og en drivkraft for terrorisme (s. 93). Man kan spørre seg om dette kravet på informasjon og lysten til å informere, er en av menneskets mange måter å gå over evne på. Kanskje terrorister ikke hadde begått de samme handlingene om de ikke hadde fått så mye oppmerksomhet. IS-videoer spredt via nettet er et eksempel på medias doble rolle, hadde disse kunne spredt frykt om det ikke hadde vært medier som hadde formidlet dem? Jeg opplever det som om dette perspektivet på sammenhengen mellom terrors virkning og oppmerksomheten man gir den, også kan være med å gi teksten

ytterligere aktualitet. Elias får riktig nok aldri skrevet om terrorangrepet han begår, men det er tydelig at et av hans mål med det er at det skal bli lagt merke til og omtalt.

I motsetning til i stykkets samtid, spiller media i dag en enormt viktig rolle i samfunnslivet. Folk i dag vet om betydning av media, men er kanskje ikke fullstendig bevisst makten media faktisk har. Folk sluker informasjonen i aviser og digitale medier, insisterer på å bli informert og ser på det som en forbrytelse hvis informasjon blir holdt tilbake. Mennesker ser på det som en rett til å vite, men oversvømmes også av informasjon og såkalte «fake news» som bygger opp under fremmedfrykt, stereotypier og fordommer. De digitale mediene har så stor påvirkning at man kan bli lurt til å tro at media gir et korrekt bilde av virkeligheten. Medias muligheter blir sterkt misbrukt av terrorgrupper, for å fremme holdninger og skape frykt.

## 6.2 Hvordan bruke stykket i klasserommet?

Norskfaget skal styrke elevens kompetanse i muntlig og skriftlig kommunikasjon, og gi dem innsikt i språk, litteratur og kultur. Anne-Kari Skarðhamar (2011) skriver i sin bok *Litteraturunderisning. Teori og praksis* om samtale som en grunnleggende del av arbeidet med litteratur i klasserommet. Gjennom den litterære samtalen kan man nærme seg de verdier teksten formidler og tekstens estetikk (s. 132). Man kan diskutere i hvilken grad disse verdiene er aktuelle i dag, og hvilke virkemidler teksten benytter for å uttrykke disse verdiene. Kunnskap om dramaets virkemidler, er også et emne man i fellesskap kan klargjøre. Den litterære samtalen kan ha som mål å nærme seg både tematikk og estetikk i teksten, dessuten bør man aktualisere teksten. En måte å gjøre dette på er å sammenligne med mer moderne tekster. I vårt tilfelle kan *En mann i kostyme* av Tomas Espedal være et eksempel som er lett tilgjengelig for elevene. Det er et aktuelt og et nærgående portrett av en terrorist, der utenforskapet framstilles som en sterkt medvirkende årsak til utviklingen fra barn til terrorist. Hvis man ønsker å diskutere mer generelle problemstillinger i forlengelsen av denne problematikken, fins det mange moderne tekster om utenforskap. Slike problemstillinger er svært aktuelle for mange unge. Samtalen vil kunne skape engasjement og dypere forståelse for primærteksten. På denne måten kan eldre litteratur kan være en kilde til forståelse for nære og mer kjente problemstillinger.

I samtaler man kan ha rundt tematikken i *Over Ævne. Andet stykke*, vil spørsmål som de Olga Dysthe (1995) definerer som *autentiske spørsmål* være viktig. Autentiske spørsmål har ingen fasitsvar, men kjennetegnes ved at de gir elevene mulighet til å komme med innspill og egne

oppfatninger. Samtalen vil da vektlegge elevenes egen forståelse, tolkning og refleksjon. De skal ikke bare reprodusere informasjon, men selv kunne tenke seg fram til svar som ikke er gitt på forhånd (ss. 57-58). Eksempel på ulike autentiske spørsmål fra stykket, som kan løftes fram og drøftes i klasserommet er:

- Hvilke verdier uttrykker teksten?
- Kan vi forstå hva det er som gjør at Elias begår terrorhandlingene?
- Får vi empati med Elias? I så fall, hvorfor?
- Hva kunne menneskene rundt Elias ha gjort for å stoppe terrorhandlingene?
- Hva kan man gjøre for å hjelpe mennesker som havner i en slik situasjon?
- Hvem har skyld i terrorhandlingene i stykket?
- Hvilke linjer kan vi trekke fra Elias sin terrorhandling til de terroraksjonene vi opplever i dag?
- Hva kan vi lære av dramaet?

Et av kjerneelementene i den nye læreplanen som innføres i 2020, *Kritisk tilnærming til tekst*, gir oss et innblikk i hva arbeidsmetoder som samtale om tekst kan bidra med. I beskrivelsen av kjerneelementet står det at «Elevene skal kunne reflektere kritisk over hva slags påvirkningskraft og troverdighet tekster har. De skal kunne bruke og variere språklige og retoriske virkemidler hensiktsmessig i egne muntlige og skriftlige tekster. De skal vise digital dømmekraft og opptre etisk og reflektert i kommunikasjon med andre» (Utdanningsdirektoratet, 2019). Man kan her arbeid med teksten kan være med på å bygge opp elevenes kritiske sans, noe som er viktig kompetanse i dag.

Teksten kan også bidra til å utvikle elevenes språklige kunnskap på flere områder. Den kan, som de fleste eldre tekster, gi språkhistorisk kunnskap og dermed øke elevenes språklige innsikt. Kunnskap om hvordan språk forandrer seg og hvordan norsk skriftspråk har forandret seg, kan man lett illustrere ved å sammenligne deler av originalteksten med en modernisert utgave.

Dramaet er utgitt og språklig oppdatert flere ganger, senest i 1994. I løpet av disse årene har det norske skriftspråket gått gjennom store forandringer. Sammenligning av ulike utgaver av en tekst, kan gi elevene innsikt i hvilke endringer språket har gjennomgått. Gjennom et systematisk arbeid vil dette kunne utvikle elevenes metaspråklige kunnskap, og gi dem innsikt

i hvordan og hvorfor språket utvikler seg. Litteraturen kan være med å skape sammenheng i kunnskapen om ulike sider ved kulturen vår.

Som nevnt tidligere i oppgaven har det blitt laget en tegneserie basert på teateroppsetningen av *Over Ævne. Andet stykke* ved Teateret Vårt i Molde. Tegneserien er illustrert av Svein B. Mjelve. Denne tegneserien kan være en ressurs i arbeidet med dramaet. Den er på 12 sider og består av 41 illustrasjoner, og det er en svært modernisert utgave av dramaet, noe som også kan diskuteres i klasserommet. På de neste sidene har jeg lagt ved fire bilder fra tegneserien som jeg har fått tilsendt fra illustratøren med tillatelse til å ta med i masteroppgaven min<sup>4</sup>. Den første er illustrasjonen som viser hvor handlingen foregår. Den andre illustrasjon er av «Helvede» og arbeiderne, den tredje av Maren og hennes barns gravfølge og den siste av Rakel, Credo og Spera i siste akt.

---

<sup>4</sup>Illustrasjonene har jeg kun fått tilgang på gjennom illustratøren, og de er derfor ikke med i kildelisten.





Figur 1



Figur 2



Figur 3



Figur 4



## 7.0 Oppsummering og avsluttende refleksjon

I mitt arbeid har jeg undersøkt dramaet *Over ævne. Andet stykke* av Bjørnstjerne Bjørnson. Bakgrunnen for valget av denne teksten er virkningen den hadde i sin samtid, den litterære dybden man finner i stykket, den dagsaktuelle tematikken den tar opp og min egen interesse for arbeidet med eldre litteratur i skolen. Stykket har et bredt spekter av tematikk, og kan benyttes til å forstå både dagsaktuell samfunnsproblematikk og eksistensielle spørsmål. Det kan brukes som eksempel på hvorfor eldre litteratur fortsatt bør ha en plass i skolen. Basert på dette har jeg arbeidet meg frem til svar på min problemstilling: «Hvordan kommer hybris-tematikken fram i dramaet *Over Ævne. Andet stykke* og hvordan kan stykket aktualiseres i lys av dagens samfunnsproblematikk?».

For å svare på problemstillingen har jeg valgt å gjøre en analyse av de enkelte karakterene i teksten. Bakgrunnen for dette er at tekstens tendens og tematikk kommer tydelig fram gjennom framstillingen av de ulike karakterene, dialogen og relasjonene dem imellom. Flere av karakterene framstår som komplekse og går gjennom en utviklingsprosess i løpet av handlingen. Teksten fremmer et tydelig ønske om at mennesker skal lære av ulike opplevelser de møter. Man skal ta til seg ny kunnskap og nye erfaringer, og omsette dette i praksis. Jeg mener at teksten implisitt uttrykker at dette er viktig og nødvendig for at mennesker skal kunne ha en positiv innvirkning på vår framtid og utvikling.

Hybris-tematikken er gjennomgående i teksten. Selv om den ikke alltid er like tydelig, oppfatter jeg den som bakgrunnen for alle sider ved teksten. Det å gå over evne, eller å handle etter det *overnaturlige*, blir framstilt som en tenkemåte som påvirker alle deler av menneskets liv. Dramaet gir oss innblikk i hvor stor påvirkning et slikt syn kan ha på, ikke bare det enkelte individ, men også fellesskapet alle er en del av. Stykkets meningsinnhold gir oss et innblikk i hvordan en slik *overnaturlig* tenkemåte skaper konflikter i menneskers liv.

Stykket var betydningsfullt og aktuelt i sin samtid, men det kan også være relevant i dag. Verden er preget av polarisering, terrorisme og mediemakt. Tekstens grep i framstillingen av over evne-ideen, fokuset på medias makt og påvirkningen et usikkert menneske kan møte fra ulike miljøer og ideologier, kan være med å gi elevene innsikt og forståelse for dagens globale samfunnssituasjon. Dramaet har også kvaliteter ved siden av å forholde seg til omverden på en interessant måte. Det er et stykke som tar opp de store, allmenne livsspørsmålene. Det kan skape

diskusjon og refleksjon i klasserommet, ikke minst kan det være med å utvikle elevenes dannelsespotensial og deres forståelse for eldre litteratur.

Klassisk litteratur, hvilken rolle kan den ha for den viktigste delen av det sammensatte ordet utdanning, danning? Den enkelte tekst kan leses fordi den er vakker, fordi den får oss til å forstå tiden den sprang ut av. Hvis den også kan leses for å bedre forstå sin egen samtid og seg selv, vil jeg kalle det en tekst med stor dannelsesverdi. Jeg mener å ha vist at Bjørnsons gamle og, for de fleste, glemte drama er en av disse tekstene. I utgangspunktet er nok ikke Bjørnsons drama av de enkleste å lese for unge mennesker. Det er lett å forstå hvorfor denne teksten ganske sikkert ikke er brukt i skolen på lang tid, men det har heller ikke vært hovedpoenget mitt. Jeg har ment å vise potensialet som ligger i tekster av eldre dato.

Det moderne vestlige samfunn er mangfoldig og i stadig endring, noe som gjør det vanskelig å sammenligne med tidligere samfunn og andre kulturer. Jeg mener at det kjennetegner det dannede mennesket å forstå at mennesker i hundrevis av år og i alle avkroker av verden, har tenkt og diskutert ideer som man heller ikke i vår tid har funnet svar på. Denne oppgaven har som ambisjon å være et forsvarsskrift for den eldre litteraturen, i en tid der blogg og slampoesi er tekstene som det fokuseres på i skolen. Gro Dahle og Frode Grytten er ikke mindre viktig enn Ibsen og Bjørnson. Det er mangfoldet av bøker, tider, sjangre, meninger og verdier som er med på å skape det dannede mennesket. Dette mangfoldet kan gi oss en følelse av å inngå i en større sammenheng, ha slektskap med tider og mennesker som for lengst er begravd. Kanskje er det slik at vi mer enn noen gang trenger denne følelsen av å stå i en tradisjon.

## Referanseliste

- Andersen, P. T. (2012). *Norsk litteraturhistorie* (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Aristoteles. (2002). *Retorik*. København: Museum Tusulanums forlag.
- Aristoteles. (2004). *Om diktekunsten*. Oslo: Cappelen Akademiske forlag.
- Aase, L. (2005). Skolefagenes ulike formål - danning og nytte. I K. Børhaug, A.-B. Fenner, & L. Aase, *Fagenes begrunnelser: skolens fag og arbeidsmåter i dannelsingsperspektiv* (ss. 69-83). Bergen: Fagbokforlaget.
- Aaslestad, P. (2009). Bjørnstjernen Bjørnson. I E. Hagen (red.), *Den Norske litterære kanon: 1700-1900* (ss. 108-126). Oslo: Aschehoug.
- Aaslestad, P. (2013). Kosmopolitisme i Bjørnsons Over Ævne II og Mary. I L. Bliksrud, G. D'Amico, M. Wulfsberg, & A. Åslund, *Den engasjerte kosmopolitt. Nye Bjørnsonstudier* (ss. 47-60). Oslo: Novus Forlag.
- Åslund, A. (2005). *Frihetens tale. Om Bjørnsons begynnelse*. Hentet fra Academia: [https://www.academia.edu/34492369/Frihetens\\_tale.\\_Om\\_Bj%C3%B8rnsons\\_begynnelser](https://www.academia.edu/34492369/Frihetens_tale._Om_Bj%C3%B8rnsons_begynnelser)
- Åslund, A. (2016). Bjørnsons terror. I K. O. Elaisen, G. Fosse, & L. Nylander, *Litteratur og terror. Volde, politikken og estetikken*. (ss. 79-93). Oslo: Novus forlag.
- Bjørnson, B. (1848, Mai 12). *Frihedens Tale til Moldenserne*. Hentet fra Nasjonalbiblioteket: <https://www.nb.no/items/6d683257265bc47a1730f14a53d8490d?page=1&searchText=Romsdals%20Budstikke>
- Bjørnson, B. (1913). Freden og Fredsvennerne. I C. Collin, & H. Eitrem, *Bjørnstjerne Bjørnson. Artikler og Taler. Andet bind*. (ss. 141-147). Kristiania og København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk forlag.
- Bjørnson, B. (1920). Over Ævne. Andet stykke. I Bjørnstjerne Bjørnson, *Samlede Digterverker. 7 : Absalons hår ; Over ævne, andet stykke ; Paul Lange og Tora Parsberg ; Laboremus ; På Storhove ; Daglannet*. Kristiania og København: Gyldendal.
- Bjørnson, B. (1953). Til P. J. M. Vinther m. fl. I F. f.-n. samrbejde, *Bjørnstjerne Bjørnson brevveksling med danske 1875-1910. Andet bind 1890-1900* (ss. 123-127). København og Oslo: Gyldendalske boghandel, Nordisk forlag.
- Bjørnson, B. (1965). *Over Ævne. Første stykke*. Oslo: Gyldendal.
- Bjørnson, B., & Collin, C. (1937). *Bjørnstjernen Bjørnsons og Christen Collins Brevveksling 1889-1909*. Oslo: Gyldendal.
- Black Box teater. (2010). *Black box teater*. Hentet fra <https://www.blackbox.no/tittel/over-evne-iii/>
- Brandes, G. (1906). *Hovedstrømninger i det 19. aarhundrets litteratur 1. Emigrant litteraturen; Den romantiske skole i Tyskland*. København og Kristiania: Gyldendalske boghandel, Nordisk forlag.
- Breivik, A. B. (2012, April 17). *Virksomme ord*. Hentet fra Den virkelige ondskapen: <http://virksommeord.no/tale/5461/>
- Bull, F. (1923/1982). *Bjørnstjerne Bjørnson*. Oslo: Aschehoug.
- Bull, F. (1940). *Verdens litteraturhistorie*. Oslo: Gyldendal norske forlag.
- Bull, F. (1963). *Norges litteratur: fra februarrevolusjonen til første verdenskrig*. Oslo: Aschehoug.
- Dahl, W. (1984). *Norges litteratur. 2 : Tid og tekst 1884-1935*. Oslo: Aschehoug.
- Dysthe, O. (1995). *Det flerstemmige klasserommet. Skrivning og samtale for å lære*. Oslo: Gyldendal.
- Eidem, O. (1963, 10 25). "Over ævne II" på Nationaltheateret. *Verdens gang*, s. 9. Hentet fra Nasjonalbiblioteket: <https://www.nb.no/items/88b26003dbb60bdbcb16a4e413e026b0?page=7&searchText=eidem>

- Eliassen, K. O., Foss, G., & Nylander, L. (. (2016). *Litteratur og terror. Volden, politikken, estetikken*. Oslo: Novus.
- Engelstad, I. (2010, Vol 13). "Så de store følelsers tid er vendt tilbake!" Demokrati og melodrama i Bjørnstjerne Bjørnsons romandiktning. *Norsk Litteraturvitenskapelig Tidsskrift*, ss. 60-68.
- Euripides. (2002). *Medea*. Oslo: De norske bokklubbene.
- Finsen, N. (1913). *Fra Bjørnsons sidste aar. Erindringer fra Aulestad og Paris*. København; Kristiania: Gyldendal.
- Fulsås, N. (1999). *Historie og nasjon. Ernst Sars og striden om norsk kultur*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fulsås, N. (2013). Bjørnstjerne Bjørnson, Henrik Ibsen og den skandinaviske augeblinken i verdenslitteraturen. I L. Blikrud, G. D'Amico, M. Wulfsberg, & A. Åslund, *Den engasjerte kosmopolitt. Nye Bjørnson-studier* (ss. 19-29). Oslo: Novus forlag.
- Gadamer, H.-G. (2003). *Forståelsens Filosofi. Utvalgte hermeneutiske skrifter*. Oslo: Cappelens Akademiske Forlag.
- Gladsø, S., Ellen, G. K., Hovik, L., & Skagen, A. (2005). *Dramaturgi. Forestillinger om teater*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gran, G. (1895). *Over Ævne. 2det stykke*. Hentet fra Nasjonalbiblioteket: <https://www.nb.no/items/f073f1cb8377fb4a27b4b21b2b6e03ae?page=455&searchText=gerhard%20gran%20samtiden%201895>
- Gran, G. (1914). *Nordmænd i det 19de aarhundre III*. Kristiania: Aschehoug og Co.
- Greenblatt, S. (2001). Introduction to The Power of Forms in the English Renaissance. I V. B. Leitch (red.), *The Norton Anthology of Theory and Criticis* (ss. 2251-2254). New York og London: W. W. Norton & Company.
- Greenblatt, S. (2003). Mot en kulturens poetikk. I A. Kittang, A. Linneberg, A. Melberg, & H. H. Skei (red.), *Moderne litteraturteori. En antologi*. (2. utg., ss. 384-399). Oslo: Universitetsforlaget.
- Greenblatt, S., & Gallagher, C. (2001). *Practicing New Historicism*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hagen, E. B. (2013). *Livets overskudd. Bjørnstjerne Bjørnsons glemte kvaliteter*. Oslo: Gyldendal.
- Haaland, A. (1969). Den moderne Nietzsche, og den overmodne. I F. Nietzsche, *Moralens Genealogi* (ss. XIII-XXXII). Oslo: Gyldendal Norske Forlag.
- Heiberg, G. (1918). *Ibsen og Bjørnson paa scenen*. Kristiania: Aschehoug forlag.
- Helland, F., & Wærp, L. P. (2005). *Å lese drama. Innføring i teori og analyse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jauss, H. R. (1981). Litteraturhistorie som utfordring til litteraturvidenskapen. I M. Olsen, & G. Kelstrup, *Værk og læser* (ss. 56-101). København: Borgen.
- Jordheim, H., Rønning, A. B., Sandmo, E., & Skoie, M. (2011). *Humaniora. En innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Keel, A. (1999). *Bjørnstjerne Bjørnson. En biografi 1880-1910*. Oslo: Gyldendal norske forlag.
- Kielland, A. (1963, 10 25). "Over ævne II" på Nationaltheateret. *Dagbladet*, ss. 4-5. Hentet fra Nasjonalbiblioteket: <https://www.nb.no/items/fdef721517cb214b3ccb0991e9d095ac?page=3&searchText=kielland>
- Kittang, A. (1979). Tolkningsteoriens plass i litteraturstudiet. I A. Asbjørn, & A. Kittang, *Hermeneutikk og litteratur* (2. utg., ss. 10-18). Oslo: Univeristetsforlaget.
- Krogh, T. (2003). *Historie, forståelse og fortolkning* (4. utg.). Oslo: Gyldendal Akademisk.

- Lia, B., Berg, J. K., Leraand, D., & Stenersen, A. (2018, Februar 20). *Store norske leksikon*. Hentet Mai 6, 2019 fra Terrorisme: <https://snl.no/terrorisme>
- Lothe, J., Refsum, C., & Solberg, U. (2007). *Litteraturvitenskapelig leksikon*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Moi, T. (2018, April 12). *Forsvar for humaniora*. Hentet fra Aftenposten: [https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/XgGOb/Forsvar-for-humaniora?spid\\_rel=2](https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/XgGOb/Forsvar-for-humaniora?spid_rel=2)
- Morgenbladet*. (1897, Januar 31). Hentet fra Nasjonalbiblioteket: <https://www.nb.no/items/60f5dbf446fa89d114f01467a3f7b2d4?page=0&searchText=r oser>
- Myhre, J. E. (2012). *Norsk historie 1814-1905*. Oslo: Det norske samlaget.
- Nome, J. (1934). *Bjørnsons dikterproblem. Studier omkring "Over Ævne"-ideen*. Oslo: Gyldendal norske forlag.
- Opplæringsloven. (1998). *Lovdata*. Hentet Mars 15, 2019 fra Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova): [https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61/KAPITTEL\\_1#KAPITTEL\\_1](https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61/KAPITTEL_1#KAPITTEL_1)
- Pedersen, E. B., & Åmotsbakken, T. K. (2010, April 21). *Etterlyser Bjørnson på scenen*. Hentet April 21, 2019 fra Dagsavisen: <https://www.dagsavisen.no/kultur/etterlyser-bjornson-pa-scenen-1.832736>
- Pedersen, F. H. (2017). *Bjørnstjerne Bjørnsons samtidsdrama. Resepsjon og tolkning*. Oslo: Vidarforlaget.
- Randers, K. (1895, Desember 8). Bjørnsons sidste bog. *Aftenposten*, s. 1. Hentet fra Nasjonalbiblioteket: <https://www.nb.no/items/f945341f1c6ed94855074814f8c7082e?page=0&searchText=Randers>
- Sars, E. (1912). Bjørnsons Plads i Norges politiske Historie. I C. Collin, & H. Eitrem, *Bjørnstjerne Bjørnson. Artikler og taler. Første Bind*. (ss. 1-30). Kristiania og København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk forlag.
- Sørensen, Ø. (1997). *Bjørnson og nasjonalismen*. Oslo: Cappelen forlag.
- Schaanning, E. (2012). Introduksjon. I H.-G. Gadamer, *Sannhet og metode* (ss. 9-19). Oslo: Pax forlag.
- Skarøhamar, A.-K. (2011). Analysesamtaler og tekstbasert skriving i praksis. I A.-K. Skarøhamar, *Litteraturundervisning. Teori og praksis*. (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Utdanningsdirektoratet. (2019, Mars 18). *Læreplan i norsk*. Hentet April 15, 2019 fra Udir: <https://hoering.udir.no/Hoering/v2/347?notatId=741>
- Utenriksdepartementet. (2018, Mai 28). *Slovakias president på statsbesøk til Norge 4.-6. juni*. Hentet Mai 8, 2019 fra Regjeringen.no: [https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/info\\_kiska/id2602447/](https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/info_kiska/id2602447/)

